

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ХАРЧОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

ПА. РУДИК

УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА
ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ

Конспект лекцій
з дисципліни "Українська та зарубіжна культури"
для студентів усіх спеціальностей
денної та заочної форми навчання

СХВАЛЕНО
на засіданні кафедри
українознавства
Протокол №9
від 19.02.02 р.

Київ НУХТ 2002

Рудик П.А. Українська культура першої половини ХІХ століття.
Конспект лекцій для студ. усіх спец. ден. та заоч. форми навч. - К.,
НУХТ, 2002. — 48 с.

П.А. Рудик, д-р іст. наук, проф.

1. РОЛЬ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОМУ ВІДРОДЖЕННІ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ

З кінця XVIII ст. українські землі перебували в складі Російської та Австрійської імперій. Українська культура зазнавала постійних утисків з боку обох імперій. У Наддніпрянській Україні асиміляція проводилася за двома напрямками: політичним та ідеологічним.

За політичним напрямом було скасовано козацьку автономію, зруйновано Запорозьку Січ, введено кріпацтво, впроваджено адміністративно-політичний режим, що існував у Росії.

Ідеологічний напрям здійснювався паралельно з політичним і мав забезпечити незворотність політичних завоювань. Об'єктами ідеологічного впливу були — політичний лад, релігія та історія.

Щодо політичного ладу ставилося завдання переконати народ, що для України найкращий лад — самодержавство, бо українці ідентичні росіянам, а власне Україна — частина Росії— Південна Росія, Південно-західна Росія (Русь), Малоросія, — споконвічна російська земля без власної історії, мови, культури.

Стосовно другого об'єкта, то саме спільністю релігії доводилась національна тотожність українців і росіян, саме православ'я називалося об'єднавчим чинником у 1654 р., коли сама Україна зробила вибір на користь єдності з Московією.

Третій об'єкт ідеологічного напрямку — історія — мала доводити довічну неподільність Русі, з науково обґрунтованим переважанням самодержавства над будь-якою іншою формою державного правління для України. Нагадаємо, що в Україні до ліквідації автономії існував демократичний устрій.

Саме в цих аспектах прикладалися зусилля офіційної влади. Після поразки декабристів (1825 р.) для ідеологічного зміцнення перемоги над республіканськими ідеями і утвердження самодержавного режиму

на початку 1830-х років реакційний міністр освіти Росії С.С. Уваров (1786—1855 рр.) сформулював "теорію офіційної народності". Він заявив: "Останнім якорем нашого спасіння є істинно руські охоронні засади православ'я, самодержавства і народності". Ця теорія насаджувала темноту і невігластво. Царський уряд примушував церкву, школу, науку, красне письменство утверджувати й розвивати її задля зміцнення кріпосницької монархії. Апологети імперської тріади перекручували історію українського народу. В офіційній історіографії панувала думка про Україну як про провінцію російської держави. Прибічники тріади твердили, що Україна сама віддала перевагу самодержавству над демократичними порядками.

Російські вчені підкреслювали, що з середини XVII ст. знову постав один народ — руський (російський) з єдиною мовою, літературою й культурою. Якщо М.В. Ломоносов, говорячи про російську мову, поділяв її на три діалекти, де поруч з московським і поморським називав малоросійський, то М.М. Карамзін ба навіть вже не згадував й "малороссийское наречие".

Імперська тріада — самодержавство, православ'я, народність, базована на централізації науки, освіти, культури, була основою виховання русифікованого українського дворянства XIX ст. У цей час сталися зміни в керуванні освітою: було створено Міністерство народної освіти (1812 р.), запроваджено державне керівництво школою, внесені зміни до системи діючих шкіл. Початкова освіта була зруйнована, а організована згідно з новими настановами система приходських і повітових училищ, гімназій та приватних пансіонатів нерідко ще не працювала.

З початком реформи освіти постало питання про відкриття в Україні університету. У січні 1805 р. з ініціативи В.Н. Каразіна (1773—1842 рр.) — громадського діяча, економіста, просвітителя, у свій час близького до О.М. Радищева, було створено Харківський університет. 1820 р. було засновано в Ніжині гімназію вищих наук. 1834-го на базі Кременецького ліцею в Києві було відкрито російськомовний університет. Першим його ректором став М.О. Максимович. Навчальні заклади створювалися для поширення "общерусской" культури. Проте в них навчалися не лише російські, а й місцеві юнаки з дворянських родин. Навчальні заклади ставали вогнищами культури. Харківський університет до середини XIX ст. підготував три тисячі спеціалістів з різних галузей знань. Відбувалося формування української національної інтелігенції, яка по-різному ставилася до імперської тріади.

У середовищі української інтелігенції вчені виділяють три основні суспільні течії, котрі по-своєму пояснювали імперську тріаду в цілому і кожен із її частин зокрема.

Представники першої течії названу тріаду сприймали беззастережно, поділяли й пропагували. До неї належать М. Гоголь, М. Гнєдич, В. Капніст, В. Наріжний та ін. Українці за походженням, вони були діячами російської культури.

До другої течії належить когорта освічених людей, які не поділяли офіційної думки про народність як ознаку "єдинонеділимості". Це — Г. Квітка-Основ'яненко, Є. Гребінка, Л. Боровиковський, А. Метлинський, М. Костомаров (з окремих питань його відносять до третьої течії) та ін. Представники цієї групи не заперечували самодержавства, поділяли погляди на православ'я, а щодо народності, то її важливими ознаками вважали рідну мову, народні звичаї, фольклор. Вони гадали, що рідна українська мова буде підмогою освіти українців.

До представників третьої течії належать члени Кирило-Мефодіївського братства. Виступаючи проти імперської тріади, не заперечуючи лише православ'я, братчики закликали до повалення самодержавства, сісасування кріпацтва і стаїювих привілеїв. Майбутнє української мови вони вбачали в рівноправності з іншими мовами — російською, польською, чеською, болгарською і сербо-хорватською, а України — в єдиній федеративній слов'янській державі, побудованій на демократичніших засадах.

Отже, в умовах посилення асиміляторських дій проти України частина її інтелігенції своєю активною діяльністю сприяла українському національно-культурному відродженню, під яким розуміла усвідомлення свого етносу як нації, як діяльної особи історії та сучасного світу. Українське національне відродження виникло як антитеза тяжкому політичному і соціально-економічному становищу та культурному занепаду, в яких опинився тоді український народ на всьому просторі заселеної ним землі [4, с. 268].

У тогочасному українському суспільстві серед частини інтелігенції з'явився *інтерес до історії, мови та культури* свого народу й на противагу офіційній ідеології проводилася ідея самобутності історії України, що сприяло формуванню національної самосвідомості українців. Цей процес розпочався ще в другій половині XVIII ст. Наведемо основні факти.

Історик Яків Маркович (1776—1804 рр.) почав складати енциклопедію українознавства. 1798 р. він встиг врідати лише її перший том під назвою "Записки о Малороссии, ее жителях и произведениях", де ґрунтовно, у високопатріотичному дусі подав відомості про природу Гетьманщини, її побут, фольклор, українську мову, державно-політичний устрій, господарство та історію України з найдавніших часів до середини XI ст.

Інтерес до вивчення минулого України посилювався в першій половині XIX ст. Деякі представники української знаті збирали історичні документи і виступали з публікаціями, де прославляли діяння й високий статус своїх предків 1822—1830 і 1842 рр. (трюма виданнями) вийшла чотиритомна "История Малой Россши от водворения словян в сей стране до ушічтожения гетьманства" історика Дмитра Бантиш-Каменського (1788—1850). У ній автор розкрив героїчну історію українського народу. Водночас, будучи вірним цареві, він доводив, що українці є відгалуженням російського народу, хоча мають право на автономне козацьке самоврядування.

Питаннями історії України займалися М. Максимович і М. Гоголь. Вони цілком слушно розглядали українську історію як окрему, з природним правом на існування. Історик та етнограф Микола Маркевич (1804—1860 рр.) у 1842—1843 рр. видав п'ятитомну "Историю Малороссии", де розглянув історію України як самостійний і безперервний процес розвитку від найдавніших часів до XIX ст.

Апофеозом української національної ідеї, найврізнішим твором української національно-політичної думки кінця XVIII — початку XIX ст. став історико-публіцистичний твір "История Русов", написаний невідомим автором наприкінці XVIII — початку XIX ст., опублікований у 1846 р. у Москві під авторством визначного українського письменника, проповідника, архієпископа Григорія Кониського. В ньому провадилася думка етнічної, національної та політичної відмінності між українським і російським народами. Автор прагнув довести пряму спадкоємність України ("Малоросії") від Київської Русі, показати, що Україна мала власну, відмінну від Росії, історію. Етногенез українського народу він виводив від сарматів, а під русами розумів лише українців. Водночас жителів Росії називав московитами, а їх державу — Московським царством.

"Історія Русів" мала великий вплив на формування в українців національної свідомості, усвідомлення їх приналежності до окремого народу з героїчною минулиною. Дослідник цього твору історик-етнограф О. Оглоблін назвав його "вічною книгою незалежності українського народу".

Джерелом пробудження національної свідомості українського народу стали також дослідження духовного життя попередніх поколінь. Багатство духовного світу українців відбивали фольклор, поезія. Їх дослідженням займалися етнограф Григорій Калиновський, Микола Цертелєв, Михайло Максимович, Осип Бодянский та ін.

Зокрема, у 1819 р. Микола Цертелєв (1790—1869 рр.) — дослідник українського фольклору, грузин за походженням, родом з Полтавщини, працював в Україні, видав збірку українських дум "Опыт собрания старинных малороссийских песней", де поставив українську народну думу набагато вище всіх відомих романсів і пісень.

На рівень наукового пізнання вивів українську фольклористику історик, філолог, етнограф Михайло Максимович (1804—1873 рр.), видавши три збірки українських пісень: "Малороссийские песни" (1827 р.), "Украинские народные песни" (1834 р.), "Сборник украинских песен" (1849 р.). У збірці "Малороссийские песни" М. Максимович писав, що українська народність існує як реальна історична спільнота людей, яка своєю сутністю найповніше виразила саме в думах та казках. Передмова до цього видання була "свого роду літературним маніфестом, повним ентузіазму до народної української поезії"[19, с. 31—34],

У кінці XVIII — на початку XIX ст. виникає небувалий інтерес до української мови, з'являються спроби визначити її особливості та місце серед інших слов'янських мов. Учені обґрунтовують право мови

української народності на самостійне існування та подальший розвиток. Українське мовознавство виділяється в окрему науку. Проте більшість заможної верхівки, чиновництва та духовенства користувалися переважно російською мовою, а українська була мовою спілкування селянства. Офіційна влада твердила, що української мови не існує, а є лише діалект російської мови, не придатний для літературного вживання.

Для доведення права на самостійне існування української мови крапд сили української інтелігенції прагнули перетворити "народорозмовну" мову на основний засіб спілкування всіх верств українського суспільства, на літературну мову. І це вдалося Іванові Котляревському (1769—1838 рр.), який 1798 р. написав "Енеїду". Він показав усьому світові багатство і мелодійність, виразність і колоритність української мови, її здатність до чіткого і яскравого вираження думок не лише в розмові, а й на письмі.

Інтерес до української мови виявився і в перших українознавчих лінгвістичних працях. Олексій Павловський (бл. 1770—1822 рр.) написав "Грамматику малороссийского наре^іия" (видана у 1818 р.). 1823 р. Іван Войцехович склав невеликий український словник. Проте найбільше на ідею самобутності української мови спрацювала стаття професора Харківського університету Ізмаїла Срезневського (1812—1880 рр.) "Взгляд на памятники украинской народной словесности" (1834 р.). Автор виступив на захист української мови. Він доводив, що українська мова є не діалектом чи говіркою, а справжньою мовою, що має право необмеженого врікористання в літературі та науці.

На захист української мови в дискусії з М. Погодіним виступив і М. Максимович. На основі наукових досліджень він зробив висновок, що південноруська, тобто українська, мова є більш давньою, ніж російська, і вона має право на життя. Розширеніпо вживання літературної української мови в різних жанрах сприяла діяльність талановитих письменників, що творили в добу від появи "Енеїди" І. Котляревського до виходу у світ Шевченкового "Кобзаря". Це були Петро Гулак-Артемовський, Євген Гребінка, Григорій Квітка-Основ'яненко, Амвросій Метлинський, Левко Боровиковський, Микола Костомаров, Віктор Забіла та ін. Своїми творами вони дали нові зразки поезії, драми і прози.

Національно-культурному відродженню, формуванню національної свідомості українців сприяв і *український театр*. Наприкінці XVIII ст. з'являється так званий кріпацький театр — новий тип українського театру — перехідного від шкільного до світського. Деякі українські пани за прикладом російських поміщиків для розваги створювали театри, де ролі виконували талановиті актори-кріпаки. Зокрема, такі театри організували поміщики Дмитро Трошинський та Гавриленко відповідно в селах Кибинці й Озерки на Полтавщині.

Проте у першій половині XIX ст. центром театрального життя України стають міста — спочатку Харків (1789 р.), потім Київ та Одеса

(1803 р.), а згодом і Полтава. У Харкові за активної участі Григорія Квітки-Основ'яненка (1778—1843 рр.) був створений перший постійний театр, а в Полтаві — такий самий за участю Івана Котляревського. 1819 р. І. Котляревський поставив у Полтавському театрі п'єси "Наталка Полтавка" і "Москаль-чарівник", чим відкрив нову добу українського світського театру. П'єси мали великий успіх. Першим виконавцем ролей Виборного в "Наталці Полтавці" та Чупруна в "Москалі-чарівнику" був видатний актор української та російської сцени Мріхайло Щепкін (1788—1863 рр.), викуплений за сприяння І. Котляревського з кріпацтва. Він став справжнім новатором українського театрального мистецтва. М. Щепкін здійснив перехід від класичних манер гри до сценічного реалізму та національного українського стилю. Його наслідував Карпо Соленик (1811—1851 рр.), який, розвиваючи принцип сценічного реалізму, виступав в українському класичному репертуарі на сценах театрів Києва, Полтави, Одеси і закінчив своє життя на сцені харківського театру як його директор, відмовившись переїхати до Москви.

Національно-культурне відродження проявилось в українській *архітектурі, образотворчому мистецтві та музиці*. Творчість діячів української художньої культури відбувалася в нелегких умовах. У цей час в Україні не було вищих навчальних закладів, які б готували своїх українських митців. Талановита українська молодь навчалася в Петербурзі в Академії мистецтв, заснованій 1757 р. Незважаючи на те, що викладання в Академії було дещо консерватизмом, вона все-таки давала добру професійну підготовку і сприяла індивідуальному розвитку митців. Українського роду там було чимало, що збагатило і російське мистецтво.

Оскільки в першій половині XIX ст. центри українського мистецтва перемістилися до російських столиць, переважно до Петербурга, деякі українські історики вважали, що мистецтво доби класицизму (кінця ХУІІ — першої половини XIX ст.) є не українським, а загальноросійським. З такою думкою не можна повністю погодитись. Дійсно, краща частина українців-митців залишалася в Росії. Проте більшість з них не припиняла зв'язків з Україною, і їх мистецтво не переставало бути українським. Це стосувалося і малярства, і скульптури, і архітектури, і музики.

У Петербурзькій Академії мистецтв пройшла підготовку плеяда українських митців. Зокрема, художник Карл Брюллов (1799—1852 рр.) виховав багато українських майстрів, серед яких були Іван Сошенко, Дмитро Безперчий, Аполлон Мокрицький, Тарас Шевченко та ін. Завдяки К. Брюллову з кріпацтва було викуплено Т. Шевченка.

Після закінчення Академії чимало українських майстрів повернулися на батьківщину, де викладали малювання у Харківському та Київському університетах, Ніжинському та Крем'янецькому ліцеях.

Де б не мешкали українські майстри, вони створювали зразки образотворчого мистецтва. Це, зокрема, Іван Мартос (1752—1835 рр.), Володимир Боровиковський (1757—1825) та ін.

Першим серед художників, хто відкрив українську природу й українського селянина був німець за походженням Василь Штернберг (1818—1845 рр.). Навчаючись в Петербурзькій Академії мистецтв, він зацікавився мальовничістю українського побуту, щорічно їздив до України, де писав етюди. 1838 р. В. Штернберг познайомився і подружився з Т. Шевченком. 1840-го до Шевченкового "Кобзаря" він намалював гравюру "Кобзар з поводитирем".

Проте найяскравіш[ою] постаттю українського образотворчого мистецтва 1840—1860 років був Тарас Шевченко. Вступивши 1838 р. до Петербурзької Академії мистецтв, він закінчив її 1845 р. і одержав звання "вільного художника". Своім фахом Т. Шевченко вважав саме малярство. Відомо понад 1000 його творів образотворчого мистецтва. Талант Т. Шевченка як художника виявився в портретному, жанровому, пейзажному та релігійному малярстві. Також він пробував себе в скульптурі, різьбі й гравюрі. Особливе визнання мали його офорти. За них він 2 вересня 1860 р. рішенням ради Академії був обраний академіком з гравірування на міді.

Т. Шевченко малює картини, пейзажі й портрети, звертаючись до історії українського народу, його побуту. У Петербурзькій Академії мистецтв у романтичному стилі він малює картини "Хлопчик, що ділиться хлібом із собакою" (1840 р.), "Циганки" (1841 р.) та ін.

Т. Шевченко є основоположником реалізму в українському малярстві. Реалізмом відзначається його найбільший за розміром твір олійного живопису "Катерина" (1842 р.), що розкриває драму української дівчини-кріпачки. Сценка з життя українського селянина змальована в картині "Селянська родина" (1843 р.).

Подорожуючи Україною і зібравши багатий матеріал, Т. Шевченко задумав створити серію офортів під назвою "Живописна Україна". Здійснити це йому не вдалося. Проте уявлення про зміст і характер нереалізованого задуму дають офорти "Судна Рада", "Дари в Чигирині", "Старости", "У Києві" та "Видубицький монастир", що відзначаються блискучою технікою, життєвою та історичною правдою.

Українське життя він не ідеалізував, змальовував реалістично. Автор першої книги про Шевченка-художника О. Новицький так говорив про картину "Судна Рада": "Тут саме життя, як воно є, без усякої прикраси, чого російські малярі ще довго й пізніше не могли дати"[13, с. 545].

З часом творчість Шевченка-художника здобула визнання не лише в Росії, а й у світі. Вона стала доповненням його поетичної творчості, з якою утворювала одну органічну цілісність, і свідчила про його прагнення засобами мистецтва виховувати в суспільстві любов до України, її народу.

З'являлися паростки національно-культурного відродження і в архітектурі. Навіть за умов, коли будинки в містах будувалися за шаблонними петербурзькими та московськими проектами, коли синод

російської православної церкви заборонив будівництво церков українського типу (1800 р.), думка українських архітекторів жила.

На початку XIX ст. з'являється стиль ампір (від франц. *empire* — *імперія*), котрий в Україні охоплює приблизно першу третину XIX ст. Він схилявся до монументальних форм римського зразка, широких гладких стін, округлих колон так званого дорійського ордера тощо, проте багато в чому поступався українським будівничим традиціям, що виявлялися у маленьких провінційних палатах та будиночках, ганки, галереї й мансарди яких мали своєрідні українські риси.

Серед українських архітекторів цього часу вчені виділяють Петра Ярославського (1750—1810 рр.) і Андрія Меленського (1766—1833 рр.). П. Ярославський ставив будинки на Харківщині й Херсонщині, А. Меленський — у Києві, міським архітектором якого був з 1799 по 1829 рр. Він працював над генеральним планом розбудови Києва, здійснив забудову Подолу (згорілого 1811 р.), за його проектами споруджено міський театр, контрактний будинок, ансамбль будинків нової адміністрації на Печерській площі, Миколаївська церква-ротонда на Аскольдовій могилі, будинки та дзвіниці Братського і Флорівського монастирів та ін.

У першій половині XIX ст. активно розгортається міське будівництво. Зокрема, у зв'язку з розвитком самоврядування в містах постає ціла низка ратуш (Харків, Київ, Полтава), а з введенням нового адміністративного поділу України — державних будинків у Полтаві, Чернігові, Києві, Одесі та Херсоні. У 1837—1842 рр. в класичному стилі збудовано головний корпус Київського університету, проект якого підготував професор архітектури В.І Беретті. Церковні споруди на Полтавщині та Харківщині будувалися в стилі ампір, а собори в Одесі, Херсоні та Кременчуці — в стилі академічного класицизму.

Українська скульптура першої половини XIX ст. зазнала впливу класицизму. Зазначимо, що крашдк українських скульпторів забрали до Росії, котра на той час не мала своїх видатних майстрів. Серед інших українських скульпторів варто виділити Івана Мартоса (1753—1835 рр.) і Костянтина Климченка (1817—1849 рр.), які прославили себе на ниві мистецтва.

І. Мартос — скульптор, рівного якому не було в Російській імперії. За понад 50 років діяльності він створив багато скульптур у мармурі та бронзі, зокрема надгробків на цвинтарях Петербурга та Москви. І. Мартос виготовив також монументальні пам'ятники, зокрема Мініну і Пожарському — в Москві, Ломоносову — в Архангельську, Рішельє — в Одесі, Потьомкіну — в Херсоні. Він здобув титул академіка скульптури. К. Климченко закінчив Петербурзьку академію мистецтв і виїхав до Риму, де виконав статую Нарциса, що дивиться у воду на постать вакханки. 1849 р. його було викликано до Москви для роботи в церкві Христа Спасителя. Проте він передчасно помер.

Національно-культурне відродження не обминуло й українське музичне мистецтво, у цей період Україна мала великих композиторів, творчість яких відповідала добі. Серед них найвідоміші Дмитро Бортнянський (1751—1825 рр.) та Артем Ведель (1767—1806 рр.).

Кінець XVIII — перша половина XIX ст. характеризується розквітом української народної пісні як складової музичної творчості. Проте особливістю цього процесу є посилення уваги до збирання народних пісень, видання їх збірок, першими з яких були "Українські мелодії" М. Маркевича (1831 р.), "Пісні польські й руські галицького народу" В. Залевського (1833 р.), "Голоси українських пісень" М. Максимовича (1834 р.) та ін.

У справу національно-культурного відродження України свій внесок зробили і представники прогресивної російської інтелігенції. Українська тематика знаходила відповідне місце в науковій та художній творчості російської інтелектуальної еліти. Зокрема, такі вже згадувані російські вчені, як М. Цертелєв, О. Павловський та І. Срезневський були одними з перших дослідників українського фольклору та народної мови у XIX ст.

Серед російських письменників найяскравіше розкриває волелюбні риси українського народу декабрист Кіндрат Рилєєв (1795—1826 рр.). У думі "Богдан Хмельницький" (1822 р.) він оспівав боротьбу українських козаків проти польських панів, а у поемі "Войнаровський" (1823—1824 рр.) позитивно зобразив українського гетьмана Івана Мазепу та його племінника Андрія Войнаровського. Він показав їх патріотами і героями національно-визвольної боротьби в Україні, що цілком розходилося з офіційною позицією російського царизму та його ідеологів.

К. Рилєєв у творах "Гайдамак" (1824—1825 рр.), "Палей" (1825 р.), "Наливайко" (1825 р.), "Петр Великий в Острогжске" (1823 р.) оспівав боротьбу українського козацтва та його героїв проти панської Польщі та самодержавної Росії, що знаходило відгук серед представників української національно свідомої інтелігенції. Відомий історик М. Маркевич у листі до поета від імені своїх співвітчизників висловив йому вдячність за твори, що прославляли український народ.

Отже, в умовах посилення тиску асиміляторської політики царизму в кінці XVIII — першій половині XIX ст. антитезою виникає національно-культурне відродження: з'являється інтерес до історії, мови і культури українського народу, проповідується його самобутність, формується національна самосвідомість українців, ідеї національного відродження проникають в усі сфери духовної культури українського народу. Велика заслуга в цьому належить національно свідомій українській, а також деяким представникам прогресивної російської інтелігенції.

2. КУЛЬТУРОТВОРЧА СПРЯМОВАНІСТЬ КИРИЛО-МЕФОДІЇВСЬКОГО ТОВАРИСТВА

Кирило-Мефодіївське товариство являло собою третю течію в громадсько-політичному русі України першої половини XIX ст. Його представники критично ставилися до так званої "теорії офіційної народності" і таких її засад, як самодержавство та народність, крім православия. Вони виступали за знищення самодержавства, ліквідацію кріпацтва, скасування станів, за здійснення корінних державних перетворень, пов'язаних з ліквідацією в Україні чужоземних колонізаторських режимів, демократизацію суспільства, встановлення республіки та федеративних зв'язків з слов'янськими народами, запровадження загальної освіти народів.

Братчики перебували під впливом прогресивних ідей, "Декларації незалежності Сполучених Штатів Америки" (1776 р.) і "Декларації прав людини і громадянина" (1789 р.), складеній у Франції. В останній декларації зазначалося: "Мета кожного державного союзу являє собою забезпечення природних і невід'ємних прав людини. Такими є свобода, власність, безпека й опір утиску" [20, с. 51].

Однак тодішнє становище України було таким, що не було можливості українцям здобути свободу, а Україні незалежність. І це розуміли братчики. Вони дійшли думки, що здобути державну незалежність Україна може лише у федерації слов'янських народів з демократичним ладом на зразок Сполучених Штатів Америки або конституційної Франції [15, Т. 1 — с. 177]. У федеративній спільці незалежних слов'янських держав кожна із них становила б окремий штат. Столицею усієї федеративної спілки мав стати Київ, де збирався б сейм. Здійснити такий задум можна було лише в перспективі, підготувавши до цього народні маси. А тому ідеї визволення слов'янських народів з-під іноземного гніту і їхнього об'єднання у федерацію кирило-мефодіївці намагалися поширювати літературно-просвітницькою пропагандою: створенням програмних документів, через прокламації, лекції у навчальних закладах, художні й публіцистичні твори. На основі аналізу результатів слідства такий висновок зробив і шеф жандармів О.Ф. Орлов [15, Т. 1 — с. 64].

Програмні положення братства найдокладніше були викладені в історико-публіцистичному творі, названому "Закон Божий" або "Книга буття українського народу". Щодо автора твору думки вчених розходяться. На нашу думку, "Закон Божий" написаний М. Костомаровим на основі узагальнення думок частини "братчиків" і Т.Г. Шевченка.

"Закон Божий" складається із 109 положень релігійно-навчального та історико-публіцистичного характеру. Головне ідейне

навантаження твору, як і інших програмних документів товариства - це любов до України, до її трагічної минувшини. "Закон Божий" умовно можна поділити на три логічні частини: 1. Про Бога, всесвітню історію, віру Христову; 2. Про слов'ян, Литву, Польщу, Росію та віру Христову; 3. Про Україну, козацтво та віру Христову.

Своє бачення всесвітньої історії братчики показують уже на початку твору. У ньому говориться, що рід людський забув про справжнього Бога, що люди "поробили собі багато богів, то з тим укупі поробили багато царів" і стали за них битися і цим самим створювати на всім світі горе і нещастя [16, с. 11-12].

У першій частині розповідається про історії євреїв, греків, дії римлянських імператорів, виникнення і поширення християнства, використання його царями в своїх інтересах і про Велику французьку революцію. На прикладі історії євреїв М. Костомаров пропагує ідею рівності народів, "щоб не було царя між ними, а знали б одного царя - Бога небесного", щоб правління здійснювали судді, обрані волею народу. З пункту 10 твору випливає, що братчики хотіли донести до свідомості людей шкідливість самодержавного режиму, "аби люди зрозуміли, що хоч-який добрий чоловік буде, а як стане самодержавно панувати, то зледашіє, що хоч-який буде розумний, а як стане самодержавно панувати, то одуріє" [16, с. 13].

Далі в "Закону Божому" (пункт 15) говориться про греків, які хотіли бути без царя вільними і рівними. Проте, відрікшись від земних царів, вони не знали про небесного царя (тобто Бога) і видумали собі богів (тобто панів). Тут М. Костомаров загострює увагу на питанні свободи, що про неї багато говорили греки і що була не для всіх. "... свободні були не всі, а тільки одна частка народу, прочі ж були невольниками...", "царів не було, а панство було", - читаємо в пункті 17.

І через це, на думку кирило-мефодіївців, Господь покарав греків: вони билися "між собою і попали в неволю спершу під македонян, а вдруге до римлян" (пункт 18). У неволю до римських панів, а потім до римського імператора попала найбільша частина роду людського. Римський імператор став царем і сам себе нарік богом (пункти 19, 20).

У пункті 22 говориться, що Господь - отець небесний - змилювався над родом людським і послав на землю сина, щоб показати людям Бога, царя і пана. В уяві братчиків такою людиною був Ісус Христос - син Божий. Він прийшов на землю, щоб відкрити людям істину і щоб ця істина визволила рід людський. М. Костомаров показує, що суть істини в гуманності і справедливості. Христос навчав, - читаємо в пункті 24, - "що всі люде - брати і ближні, всі повинні любити попереду Бога, а потім один другого, і тому буде найбільша шана од Бога, хто душу свою положить за други своя. А хто первим між людьми хоче бути, повинен бути всім слугою" [16, с. 15].

М. Костомаров підкреслює, що Христос сам на собі показав, хто може бути царем і паном. У пункті 25 відзначається: "І сам на собі приклад показав: був розумніший і справедливіший з людей, стало бути цар і пан, а явився не в постаті земного царя і пана, а народився в яслах, жив у бідності, набрав учеників не з панського роду, не з учених філософів, а з простих рибалок".

Братчики бачили позитивний вплив ідей і дій Христа на народ. У творі відзначається, що народ став прозрівати. Філософи і люди імператора римського злякалися, що за істиною наступить свобода і, як говориться в пункті 26, "тоді вже не так легко буде дурить і мучить людей". І засудили на смерть Ісуса Христа - Бога, царя і пана... "за свободу рода чоловічого тим, що не хотіли прийняти його за царя і пана, бо мали другого царя-кесаря, що сам себе нарік богом і пив кров людську" (пункт 27).

Читаючи рядки про місію Ісуса Христа, про те, якими повинні бути царі й пани, люди могли задуматися над тим, чи таким був цар-самодержець Микола I, чи такими були пани в Росії і Україні.

У "Законі Божому" розкривається поширення і утвердження ідей християнства у боротьбі з його противниками і як ці ідеї у перекрученому вигляді були використані римськими імператорами і панами в своїх інтересах для зміцнення своєї влади (читайте - імператорами і панами XIX ст., в тому числі і Росії). У зв'язку з цим автор кільця разів наводить біблійне висловлювання "Всяка власть од Бога" (пункти 39, 41). Проте М. Костомаров підкреслював, що влада повинна діяти в рамках закону. У пункті 41 читаємо: "-. власть та од Бога, але урядник і правитель повинні подлегати закону і сонмишу, бо Христос повеліває судитися перед сонмищем" (народним зібранням). Водночас автор наголошував, що урядник і правитель (зазначимо - не нависні народу представники царату) повинні бути слугами народу, "жити просто і працювати для общества пильно, бо їх власть од Бога, а сами вони грішні люде і самі послідніші, бо усім слуги" [16, с. 18].

У "Законі Божому" далі розповідається про те, що святу віру, благодать (особливу силу, послану від Бога, що дає змогу подолати притаманну людям гріховність і досягти спасіння) прийняли греки, італійці, французи, гішпани, німецькі народи. Однак братчики не схвалюють того, що ці народи залишили імператорів, королів та панства і погодились з неволею людей, допустились того, що церквою Христовою керували королі, які "щоб удержати народ у ярмі, поробили ідолів, отвергали людей од Христа і казали кланятися ідолам і битися за них" (пункт 50). А свої міркування братчики логічно завершують так: "І вимислили одщепенці нового бога, сильнішого над усіх дрібних боженят, а той бог називався по-французьки егоїзм або інтерес" (пункт 52). І до всього цього, на думку братчиків, довели королі і пани. Тому французи збунтувалися і сказали: "не хочем, щоб були у нас королі

та пани, а хочем бути рівні і вільні". Проте братчики бачили свободу тільки у вірі Христовій. Перша частина твору закінчується словами: "... нема свободи без Христової віри" (пункт 57).

У творі окремо говориться про слов'ян як найменшого брата роду людського. М. Костомаров підкреслював, що слов'яни ще до прийняття віри не мали "а ні царей, а ні панів, і всі були рівні, і не було у них ідолів, і кланялись слов'яне одному Богу - вседержителю, ще його й не знаючи" (пункт 61), що Господь послав слов'янам двох братів: Кирила і Мефодія, - які переклали на слов'янську мову святе письмо (Біблію), і службу божую відправляли на тій мові, на якій всі говорили. І скоро слов'яни прийняли Христову віру так, як ні один народ прийняв.

У пунктах 70—74 твору йдеться про створення в Слов'янщині незалежних трьох держав: Польщі, Литви та Московщини і через призму бачення принципів рівності і свободи братчиками дається характеристика кожної з цих країн. Про Польщу читаємо у 71 пункті: "Польща була з поляків і кричали поляки: у нас свобода і рівність, але поробили панство і одурів народ польський, бо простий люд попав у неволю саму гіршу, яка де-небудь була на світі, і пани без жодного закону вішали і вбивали своїх невільників".

Московшину братчики охарактеризували так: "Московщина була з москалів і була у їх велика Ич Посполита Новгородська, вільна і рівна, хоч не без панства: і пропав Новгород за те, що і там завелось панство, і цар московський взяв верх над усіма москалями, а той цар узяв верх, кланяючись татарам, і ноги ціловав ханові татарському, бусурману, щоб допоміг йому держати в неволі Неключимий народ московська, хрїстріянський" (пункт 72). І далі читаємо: "І одурів народ московський і попав у ідолопоклонство, бо царя свого нарік богом, і усе, що цар скаже, те уважав за добре, так що цар Іван (Іван Калита) - в Новгороді душив та топив по десятку тисяч народу, а літописці розказуючи те, звали його христолюбивим" (пункти 72, 73).

Про Литву у творі говориться, що вона об'єдналася з Польщею, а до Литви належала Україна. І поєдналась Україна з Польщею, як сестра з сестрою, як єдиний люд слов'янський до другого люду слов'янського нерозділиво і незмісимо.

Остання частинка твору присвячується Україні, історії її народу (пункти 76-109). Особлива увага приділяється козацтву, його демократизму і гуманізму, вірності вірі Христовій, ролі й місцю в історії України. У творі читаємо: "І не любила Україна ні царя, ні пана, а зкомпоновала собі козацтво, єсть то істее братство, куди кожний, приступаючи, був братом других - чи був він преж того паном чи невільником аби християнин, і були між собою всі рівні, і старшини вибирались на раді і повинні були слугувати всім по слову Христовому, і жодної помпи панської і титула не було між козаками" (пункт 76).

Братчики з пошаною говорять про вірність козаків вірі Христовій, про їх визвольну місію. "І постановило козацтво: віру святую обороняти і визволяти ближніх своїх з неволі. Тим-то гетьман Свирговський ходив обороняти Волощину і не взяли козаки миси з червонцями, як їм давали за услуги, не взяли тим, що кров проливали за віру та за ближніх і служили Богу, а не ідолу золотому. А Сагайдашний ходив Кафу руйнувати і визволив кільканадцять тисяч невольників з вічної підземної темниці... І багато лицарів таке робили..." (пункти 78, 79). А коли папи та єзуїти хотіли насильно повернути Україну під свою владу, українці для захисту своєї віри створили братства (пункт 82).

У творі відзначається висока моральність українців. Україна дотримувалася "закону Божого, і всякий чужестранець, заїхавши в Україну, - читаємо у 81 пункті, - дивувався, що ні в одній стороні на світі так широко не моляться Богу, ніде муж не любить так своєї жони, а діти своїх родителів".

Автор показує важке становище кріпаків і засуджує знущання панства над простим людом і козацтвом. Він пише, що пани "хотіли забити народ простий як скотину, так, щоб йому не було ні чуттів, ні розуму, і почали пани обдирати своїх кріпаків, отдали їх жидам на таку муку, що подобную творили тільки над первими християнами, драли з їх, з живих, шкури, варили в котлах дітей, давали матерям собак грудьми годувати" (пункт 83). Продовжуючи, автор говорить: "І хотіли пани зробити з народа дерево або камінь, і стали їх не пускати навіть в церковь, хрестити дітей і вінчатися, і причащатися, і мертвих ховати, а се для того, щоб народ простий утерав навіть постать чоловічу" і тоді зручніше можна ним управляти (пункт 84). Панство не обійшло і козацтво: мучило і знищувало його, бо таке рівне братство християнське стояло панам на перешкоді.

Можна погодитися з дослідниками, що стрижневим є 86 пункт твору, де підкреслюється, що козацтво піднялось на боротьбу, а за ним увесь простий народ. Вони "вибили і прогнали панів, і стала Україна земля козацька, вольна, бо всі були рівні і вільні, але не надовго" [16, с. 26]. Тут братчики мали на увазі національно-визвольну війну українського народу під керівництвом Б. Хмельницького і створення української держави.

Далі у творі розкриваються відносини України з Польщею і Росією. Вони були різними. Україна хотіла жити з ними по-братерськи, нерозділиво і немісимо. Проте "Польща жодною мірою не хотіла одрікатися свого панства" (пункт 87).

Тоді Україна звернулася до Московщини і поєдналась з нею як "єдиний люд слов'янський з слов'янським нерозділиво і немісимо... Але скоро побачила Україна, що попалась у неволю, бо вона по

своєї простоті не пізнала, що там був цар московський, а цар московський усе рівно було, що ідол і мучитель" (пункти 88, 89).

Кирило-мефодіївці підкреслювали миролюбність українців, їх прагнення жити у мирі й братерстві з поляками і росіянами. У творі говориться, що Україна "любила і поляків, і москалів як братів своїх і не хотіла з ними розбрататися, вона хотіла, щоб всі жили вкупі, поєднавшись як один народ слов'янський з другим народом слов'янським, а ті два з третім, і було б три Речі Посполиті в однім союзі нерозділимо і несмісимо по образу Тройци Божой нероздільной і несмісимою, як колись поєднуються між собою усі народи слов'янські" (пункт 91).

Проте цього, - як відзначають братчики, - "не второпали ні ляхи, ні москалі". Навпаки, вони вчинили "найпоганіше діло" ~ розділили Україну між собою, роздерли її ію половиною, як Дніпро її розполовшив: лівий бік московському царю на поживу, а правий бік - польським панам на поталу (пункт 92). Ляхи запанували над бідним народом Правобережжя, а Лівобережжя попало в неволю московському цареві, а потім петербурзькому імператору, який на людських кістках збудував собі столицю. А німка царрщя Катерина "востаннє доконала козацтво і волю, бо, одібравши тих, котрі були в Україні старшими, наділила їх панством і землями, понадавала їм вольну братію в ярмо і поробила одних панамі, а других невольниками" (пзшкт 96).

З гіркотою говорячи про важке становище України і з ненавистю ставлячись до идря і панів, кирило-мефодіївці в оггтимастотних тонах бачріли майбутнє українців, закликали їх вірити лише в єдиного Бога. У пункті 98 читаємо, що Україна "не хотіла ні царя, ні пихи, а хоч і був цар, та чужий, і хоч були пани, та чужі; а хоч з української крові були ті виродки, одначе не псовали своїми губами мерзенними української мови і самі себе не називали україшьями, а істий українець, хоч і був він простого, хоч панського роду, тепер повинен не любити ні царя, ні пана, а повинен любити і пам'ятати єдиного бога Ісуса Христа, царя і пана над небом і землею".

Братчики так змалювали важке становище України: "Лежить в могилі Україна, але не вмерла" (пункт 100). І в цих умовах, на їх думку, Україна мала позитивний вплив на інших слов'ян. "Бо голос її, голос, що звав усю Слов'янщину на свободу і братерство, розійшовся по світу слов'янському. І одізвався він, той голос України, в Польщі, коли 3 мая постановили поляки, щоб не було панів і всі були б рівні в Речі Посполитій" (пункт 101): ...і "в Московщині, коли після смерті царя Олександра ХОТІЛРІ руські прогнати царя і панство і установитрі Речь Посполиту, і всіх слов'ян поєднати по образу іпостасей божественних нерозділимо і несмілимо..." (пункт 105).

Однак, за словами братчиків, деспот не допустив до того. "І панує деспот кат над трьома народами слов'янськими, править через німців^ псує, калічить, нівечить добру натуру слов'янську..." (пункт 107).

І все ж кирило-мефодіївці вірили, що Україна разом з іншими слов'янськими народами звільниться з-під деспотичного ярма. І таким шляхом, на думку братчиків, була федерація рівних і вільних слов'янських народів. Провідну роль у створенні такої демократичної федерації вони відводили Україні, "І встане Україна з своєї могили, і знову озоветься до всіх братів своїх слов'ян, і почують крик її, і встане Слов'янщина, і не позостанеться ні царя, ні царевича, ні царівни, ні князя, ні графа, ні герцога, ні сіятельства, ні превосходительства, ні пана, ні боярина, ні крепака, ні холопа - ні в Московщині, ні в Польщі, ні в Україні, ні в Чехії, ні у хорутан, ні у сербів, ні у болгар".

Україна буде неподлеглою Річчю Посполитою в союзі слов'янським.

Тоді скажуть всі язики, показуючи рукою на те місто, де на карті буде намальована Україна: "От камень его же не брегоша зиждущий, то бисть во главу" (пункти 108, 109). Закінчується твір цитатою з Євангелія церковнослов'янською мовою. На сучасній українській мові це звучить так: "Ось камінь, який не берегли будівельники, то хай він буде основою всього".

Отже із змісту "Закону Божого" впливає, що цей твір мав більше поетичний, ніж політичний характер. Проте братчики (М. Костомаров, П. Куліш, М. Гулак) під поетичні фігури намагалися підвести науковий ґрунт, для чого вивчали історичні джерела. Звичайно, читаючи цей твір, розумієш, якою трагічною була історія України і з якою любов'ю ставилися братчики до українського народу - демократичного за своєю природою, органічно несприйнятливо до всякої неволі і рабства - і мріяли про його свободу.

Важливим програмним документом братчиків був і "Статут Слов'янського товариства св. Кирила і Мефодія", складений за прикладом вчено-літературних товариств, що існували у чехів, лужичан і сербів, та пояснення до нього В. Білозерського. У Статуті викладалися головні ідеї і головні правила товариства. Головні ідеї визначалися так: "...духовное и политическое соединение славян есть истинное их назначение", "при соединении каждое славянское племя должно иметь свою самостоятельность", "каждое племя должно иметь правление народное и соблюдать совершенное равенство сограждан по их рождению, христианским вероисповеданием и состоянию", "правление, законодательство, право собственности и просвещение у всех словян должны основываться на святой религии господи Иисуса Христа", "при таком равенстве образованность и чистая нравственность должны служить условием участия в правлении", "должен существовать общий Славянский собор из представителей всех племен [15, Т. 1 — с. 150, 151]. Товариство і створювалося для того, - читаємо в Статуті, - щоб

розповсюджувати вищевикладені ідеї переважно шляхом виховання молоді, літератури і примноження кількості членів товариства [15, Т. 1 — с. 151].

Враховуючи те, що слов'янські народи додержувалися різних віросповідань, кирило-мефодіївці брали на себе обов'язок поширювати "ідею про можливість примирення розбіжностей у християнських церквах". Вони ставили перед собою мету повсюдно поширювати грамотність серед людей, свої дії вимірювати відповідно до євангельських правил любові, смиренності і терпіння і відкидали, як безбожне, правило "Мета освячує засіб" [15, Т. 1 — с. 152].

Зазначімо, що програмні положення Кирило-Мефодіївського товариства, крім колективних документів, викладалися також в працях окремих його членів, зокрема, в поясненнях до статуту і записці про народну освіту В. Білозерського, записках М. Костомарова про панславізм та М. Савича про емансипацію жінок в суспільстві, "Проекти досягнення можливого ступеня рівності й свободи (переважно в слов'янських землях)" та "Ідеали держави" Г. Андрузького, листуванні, художніх і публіцистичних творах тощо.

І в "Законі Божому", і в статуті товариства, в інших його документах неодноразово підкреслювалися права слов'янських народів, в тому числі українського, на рівність, свободу і самостійність. Братчики в "Закону Божому" боротьбу українців за *свободу* вважали найсвятішою і славішшою війною, яка тільки є в історії (пункт 93). І сьогодні актуально звучать слова, висловлені В. Білозерським, що щасливі ті народи, "у которых сознание своей национальности столь сильно и твердо, что никакая внешняя сила не в состоянии покорить силы духовной; народ сохранит тогда и свою самостоятельность и свободное развитие: и вот цель, к коей должен стремиться всякий народ, ибо горе понесшему иго!" [15, Т. 1 — с. 391].

Кирило-мефодіївці були переконані, що програмні завдання товариства можуть бути здійснені лише за їх активної діяльності. В. Білозерський підкреслював, що член товариства "...должен стремиться к осуществлению славянской идеи во весь век свой, употреблять все средства, какими он обладает, на служение человечеству и своему народу и быть готовыми даже пострадать за правое дело" [15, Т. 1 — с. 392].

Братчики визначили стратегію і тактику здійснення програмних завдань. На їх думку, товариство повинно було твердо йти до визначеної мети, зближуватися з народом, дбати про його освіту і добробут, обнадіювати його можливістю зміни існуючого порядку, всіма засобами показувати несправедливі права аристократії [15, Т. 1 — с. 393].

Пропагуючи програмні положення, кирило-мефодіївці сподівалися шляхом просвітництва показати існуючу несправедливість і пробудити в українському народі патріотичні почуття. Вони зверталися до народних мас і з окремими пропагандистськими відозвами, зокрема, з відозвами до українців та росіян і поляків.

у прокламації "Брати українці", написаній українською мовою М. Костомаровим, проголошувалася ідея поєднання усіх слов'ян: "москалів, українців, поляків, чехів, словаків, хорутанів, ілліро-сербів і болгар". Вказувалися і умови об'єднання: щоб кожен народ створив свою річ посполиту (республіку) і "управлявся несмісимо з другими", "...щоб кожен народ мав свій язык, свою літературу і свою справу общественну", щоб був один сейм або рада слов'янська, щоб в кожній річі посполитій і над союзом були правителі окремо, вибрані на роки, щоб в кожній річі посполитій була посполита рівність і свобода і не було станів, "щоб приймано депутатами і урядниками не по роду, не по достатку, а по розуму і просвіщенності народним вибором", щоб "віра Христова була основою закону і общественної справи в цілому Союзі і в кожній Речі Посполитій. Закінчувалася відозва тим, що пропонувалося братам-українцям добре прочитати і подумати як до цього дійти, коли настане час [15, Т. 1 — с. 170].

Відозва "Братья великороссiяне и поляки!" була написана російською мовою. Наведемо її текст повністю [15, Т. 1 — с. 172].

"Братья великороссiяне и поляки!

Сие глаголит к вам Украина, нищая сестра ваша, которую вы распяли и растерзали и которая не помнит зла и соболезнует о ваших бедствиях и готова проливать кровь детей своих за вашу свободу. Прочитайте послание это братское, обсудите важное дело вашего общего спасения, восстаньте от сна и дремоты, истребите в сердцах ваших безрассудную ненависть друг к другу, возженную царями и господами на общую погибель вашей свободы, устыщитесь ярма, которое тяготит ваши плечи, устыщитесь собственной своей испорченности, предайте проклятию святотатственные имена земного царя и земного господина, изгоните из умов ваших дух неверия, занесенный от племен немецких и романскіх, и дух закоснелости, вдохнутый татарами, облекитесь в свойственную славянам любовь к человечеству, вспомните также о братьях ваших, томящихся и в шелковых цепях немецких и в когтях турецких, и да будет целью жизни и деятельности каждого из вас: славянский союз, всеобщее равенство, братство, мир и любовь господа нашего Иисуса Христа.

Аминь".

Рекомендую студентам всебічно осмислити зміст даної відозви і підготуватися до обговорення на семінарському занятті, поміркувати над питанням про доцільність чи недоцільність ідеї такого союзу нині.

І все ж зміст цієї відозви свідчить про те, що саме Україна брала на себе місію бути ініціатором боротьби за національне і соціальне визволення слов'янських народів і об'єднання їхніх країн у демократичну федеративну спілку.

Звісно, положення програмних документів ніяк не впліталіся в теорію офіційної народності, а навпаки, суперечили її засадам. Кирило-мефодіївці виступали за знищення самодержавства і встановлення демократичної республіки, за рівність і свободу народів. Вони не визнавали офіційного тлумачення "народності" як єдності царя і народу, а ознаками "народності" вважали національну мову і культуру і виступали активними борцями за їх розвиток і утвердження. Зокрема, у відозві "Брати українці" М. Костомаров підкреслював, що у федеративній спілці кожен народ повинен мати свою мову і свою літературу [15, Т. 1 — с. 170]. Майбутнє української мови братчики бачили у її рівноправному функціонуванні з такими слов'янськими мовами, як російською, польською, чеською, болгарською і сербохорватською. Вони були ревними захисниками і проповідниками української мови і літератури.

Кирило-мефодіївці посилено обґрунтовували необхідність глибокого вивчення рідної мови і культури, у цьому доводилося переконувати представників української інтелігенції першої течії (групи) і навіть М. Костомарова. П. Куліш у листах до М. Костомарова підкреслював високу місію вченого-викладача правдиво висвітлювати історію та культуру українського народу, прищеплювати масам любов до всього свого рідного, мови та звичаїв.

Зокрема, в листі "Про вивчення і розвиток української культури" П. Куліш наголошував, що "потеря нашего языка и обьяаев есть худшее, что может случиться" [15, Т. 1 — с. 267]. Він обґрунтовував необхідність вивчати свою культуру і мову поряд з вивченням європейської культури. "Молодые люди, вдаваясь в изучение Малоросии, - писал П. Кулиш, - несколько не лишают себя этим возможности усвоить себе образованность европейскую.. Можно знать наизусть все наши песни, предания и летописи и усвоить себе образованность европейскую в высшей степени" [15, Т. 1 — с. 265].

Братчики виступали поборниками поширення освіти серед широких народних мас як засобу усвідомлення масами їхнього пригніченого становища з необхідністю боротьби за своє визволення. Саме такий задум втілювався у проекті В. Білозерського про створення на Україні ремісничих шкіл для юнаків козацького стану. Він пропонував ввести освіту в побзпс простого народу з метою підготовки вихованців сіл до землеробського життя і повернення їх до свого стану. Освіта, основана на моралі й практичній користі, на думку братчиків, дала б благодатні плоди: сприяла б пробудженню в народі прагнення здобути освіту, вихованню його в душі християнської моралі і людяності [15, Т. 2 — с. 388 — 390].

З метою поширення серед простого люду знань братчики готували і мали видати книги з арифметики, географії, історії, природознавства та інших наук. Про це, зокрема, свідчать плани видань, що містяться в справах П. Куліша та О.В. Марковича.

I !

Кирило-мефодіївці були переконані в тому, що український народ зможе здобути належне йому місце серед народів світу не шляхом відокремленості, а в результаті розвитку між ними рівноправного співжиття та взаємозв'язків. Тому братчики вивчали історію слов'янських народів, зіставляли їх правові, етносоціальні та світоглядні основи, встановлювали прямі зв'язки з такими західнослов'янськими вченими-слов'янознавцями як, В. Танка, П.-Й. Шафарик, Ф. Палацький, А. Чарторизький, А. Міцкевич та ін.

Зв'язки української інтелігенції з європейськими вченими турбували царську таємну поліцію. Про це, зокрема, свідчать запитання поставлені П. Кулішеві під час допиту. Одне з них: "Кто вам дал адрес мятежника Мицкевича в Париже и для чего вы хотели с ним видеться?" [15, Т. 2 — с. 57].

Дійсно, представники української інтелігенції мали зв'язки з чеськими, сербськими, словацькими, польськими та іншими вченими, листувалися з ними. Кирило-мефодіївці читали їх твори. Київський письменник-археограф М.А. Рігельман у листах до чеського поета, вченого В. Ганки і словацького поета, мовознавця Л. Пітура (переданих через П. Куліша) захоплювався роботою західноєвропейської інтелігенції в освіті і моральному вихованні західних слов'ян [15, Т. 2 — с. 27-28, 41-42].

Отже, в "Законі Божому" та інших програмних документах братчиріки текстами священного писання та прикладами із історії за словами шефа жандармів О.Ф. Орлова намагалися показати, що царська влада противна законам божим і природі людини, що люди всі рівні, що "от монархического правления исходят одни бедствия и страдания" [15, Т. 1 — с. 34].

Проте такі міркування братчиків знаходили засудження з боку офіційної влади. У доповіді царю Миколі I О. Орлов писав, що "Закон Божий" "заключает в себе 109 параграфов самого преступного содержания..." [15, Т. 1 — с. 34], що спосіб мислення кирило-мефодіївців "враждебный нашему правительству, что они Малороссию и все славянские племена ложно представляют себе в угнетенном и самом бедственном положении, выражают пламеннейшее желание избавить особенно Малороссию от этого положения" [15, Т. 1 — с. 33].

Визнаючи небезпечність таємного товариства для існуючого самодержавного ладу, царський уряд за наказом Миколи I без суду суворо покарав його членів: М. Гулака на три роки ув'язнено у Шліссельбурзьку, а М. Костомарова - на рік у Петропавлівську фортецю, Т. Шевченка віддано в солдати і відправлено в Оренбурзький край, решту заслано у різні віддалені від столиці губернії Росії.

І все ж кирило-мефодіївці були переконані у своїй правоті, про що свідчать їх життєві позиції, зважаючи, що і вони з часом зазнали певних змін. Хоча М. Костомаров після заслання більше схилився до непорушності ідей монархізму, проте відстоював погляд, що українці, як і всі слов'яни, мають право на створення національної культури

рідною мовою, п. Куліш до кінця свого життя був вірним ідеї слов'янського федералізму і розбудовував українську літературну мову. Залишилися вірними ідеям товариства й інші братчики.

Царський уряд боявся поширення братчиками прогресивних ідей. О. Орлов писав, що "вред от них мог произойти медленный и тем более опасный...", бо перебуваючи "при воспитании юношества, они имели случаи посеивать в возрастающем поколении испорченность и приготавливать будущее неустройство" [15, т. 1 — с. 68]. Царський уряд заборонив поширювати опубліковані раніше твори Т. Шевченка, М. Костомарова і П. Куліша. В українських губерніях був встановлений поліцейський нагляд, посилися цензурні утиски у видавничій сфері.

Діяльність братчиків була багатогранною. Вони зробили гідний внесок у розвиток літератури, культури й науки на Україні. Програмні положення і діяльність Кирило-Мефодіївського товариства знайшли відгук у прогресивної інтелігенції як за кордоном, так і в Росії. Про арешт кирило-мефодіївців писали газети Франції і Австрії. Позитивну оцінку діяльності Кирило-Мефодіївського товариства дали О. Герцен, М. Батушевич-Петрашевський, М. Чернишевський, П. Грабовський, І. Франко та ін.

Про поширення серед української молоді ідеї визволення і єднання слов'янських народів схвально відгукнувся, зокрема, О. Герцен. Він писав: "В Украине эта идея тотчас облеклась в светлую форму федеративного союза славян, где каждая народность сохраняла свои особенности при всеобщей личной и общественной свободе; вместе с тем возникло убеждение, что только этим, и единственно этим путем Украина может подняться из упадка и сохранить свой собственный, столь несправедливо и безжалостно попорченный образ" [2, с. 480].

Отже, ідеї та політичні плани Кирило-Мефодіївського товариства справляли певний вплив на формування суспільно-громадських поглядів та настроїв у середовищі інтелігенції, на зростання національної самосвідомості українського й інших СЛОВ'ЯНСЬКИХ народів. З висоти початку ХХІ ст. видно наївність віри братчиків у тісну слов'янську спільноту. Нині, засвоюючи гіркі уроки історії, слід бути розважливими і пильними стосовно нових союзів.

3. МІСЦЕ Т.Г.ШЕВЧЕНКА В УКРАЇНСЬКІЙ І СВІТОВІЙ КУЛЬТУРАХ

З діяльністю Кирило-Мефодіївського товариства тісно пов'язане ім'я Т.Шевченка, хоча він, як зазначав шеф жандармів О.Орлов, зовсім не брав участі у товаристві, а був у коротких зв'язках із його засновниками [15, Т. 1 — с. 75]. Проте у багатьох братчиків при їх обшуках знайшли вірші Т.Шевченка, на думку того ж О.Орлова, "в высшей степени дерзкого и возмутительного содержания" [15, Т. 1 — с. 64].

Благотворний вплив Т.Шевченка на Кирило-Мефодіївське товариство відзначали представники української прогресивної інтелігенції другої половини ХІХ ст., які особисто бачили і відчували національне гноблення українського народу, утиски його культури, заборону української мови. На значення творчості Т.Шевченка для розвитку національно-визвольного руху в Україні вказували П. Грабовський, І.Франко, М.Драгоманов та ін. Зокрема, І.Франко так оцінив роль Т.Шевченка в Кирило-Мефодіївському товаристві: "Шевченко вносить новий дух, нові погляди в ту громадку людей молодих, гарячих і перейнятих бажанням загального добра" [30, с. 90].

У доповіді О. Орлова Миколі І Т. Шевченко поряд з П. Кулішем віднесений до осіб, винних у злочинах, окремих від Кирило-Мефодіївського товариства. Т. Шевченка обвинувачено за його власні окремі дії. У доповіді зроблений такий висновок. Наведемо його повністю: "Шевченко вместо того, чтоб вечно питать благоговейные чувства к особам августейшей фамилии, удостоившим выкупить его из крепостного состояния, сочинял стихи на малороссийском языке самого возмутительного содержания. В них он то выражал плач о мнимом порабощении и бедствиях Украины, то возглашал о славе гетманского правления и прежней вольнице козачества, то с невероятною дерзостью изливал клеветы и желчь на особ императорского дома, забывая в них личных своих благодетелей. Сверх того, что все запрещенное увлекает молодость и людей с слабым характером, Шевченко приобрел между друзьями своими славу значительного малороссийского писателя, а потому стихи его вдвойне вредны и опасны. С любимыми стихами в Малороссии могли посеяться и впоследствии укорениться мысли о мнимом блаженстве времен гетьманщины, о счастии возвратить эти времена и о возможности Украине существовать в виде отдельного государства.

Судя по этому чрезмерному уважению, которое питали и лично к Шевченко, и к его стихотворениям все украино-славянисты, сначала казалось, что он мог быть если не действующим лицом между ними, то орудием, которым они хотели воспользоваться в своих замыслах; но, с одной стороны, эти замыслы были не столь важны, как представлялось при первом взгляде, а с другой, — и Шевченко начал писать свои возмутительные сочинения с 1837 г., когда славянские идеи не занимали киевских ученых; равно и все дело доказывает, что Шевченко не принадлежал к Украино-славянскому обществу (так жандармы называли Кирило-Мефодіївське товариство - П.Р.) и действовал отдельно, увлекаясь собственно испорченностью. Тем не менее, по возмутительному духу и дерзости, выходящей из всяких пределов, он должен быть признаваем одним из важных преступников" [15, Т. 1 — с. 67-68; Т. 2 — с. 329-332].

За написання, на думку офіційної влади, "возмутительных и в высшей степени дерзких стихотворений" художника Шевченка було

відправлено рядовим в Окремий оренбурзький корпус з правом вислуги під найсуворіший нагляд із заборобою писати і малювати, щоб від нього ні під яким видом не могло виходити "возмутительных и пасквильных сочинений" [15, Т. 1 — с. 69, 76; Т. 2 — с. 332].

Місце Т.Шевченка в українському суспільстві і в українській культурі особливе. За більшовицьких часів він був офіційним символом радянської України. Нині він є офіційним символом нової, незалежної України. Тоді він подавався в граніті, як постать гнівного, похмурого старого нащадка гайдамаків, який кличе до сокири. Сьогодні виробляється новий канонічний образ страдника, пророка, святого. Академік М. Жулинський підкреслює, що "цей образ теж однобічний і має тенденцію до застигання". В останні роки з'явилися циніки-вурдалаки, які з яничарською зловоротністю силкуються дискредитувати генія. Тому пізнання постаті Шевченка, його творчої спадщини, місце в українській і світовій культурі — процес постійний і необхідний.

За радянських часів Шевченко був більше фактором ідеологічним, ніж фактором духовним. Нині потрібно відмовитися від стереотипного сприйняття його "селянською" людшою у великій смужковій шапці і кожусі. Дуже важливо зосередити увагу на Шевченкові як на явищі духовному, не в релігійному роззгмінні, а в духовному вираженні. Шевченко - це цілісна мистецька постать у двох іпостасях: поет і художник - у всій своїй драматичній суперечності. Його творчість відкрила новий, вищий етап у розвитку української культури, формуванні національної свідомості нашого народу.

У середині XIX ст. постать Т.Г.Шевченка вийшла на перший план як історичного та політичного діяча. Про себе він надто скромно сказав: "Історія мого життя є частиною історії мого народу". Вчені твердять, що на його місці можна було б сказати: "Історія мого життя є історією воскресіння мого народу". З такою думкою можна погодитися, якщо згадати, що в той час царський уряд, проводячої жорстоку асиміляторську політику щодо України, вважав, що з Україною, як історичним явищем уже покінчено, що вона є складовою частиною Росії. І деякі ровесники Т. Шевченка з дворянських романтиків з цим погоджувалися. Проте Т.Шевченко був безкомпромісним у своїх поглядах на історію і культуру українського народу. Він був і залишається бути прапором на віки, еталоном політичної чистоти всепланетарного масштабу.

Маючи величезні задатки громадсько-політичного діяча, про що свідчить вплив Т. Шевченка на кирило-мефодіївців, він зумів реалізувати свій величезний духовний потенціал через свою мистецьку, передусім поетичну творчість (Про Шевченка-художника йшлося раніше). І в цьому учені вбачають найбільшу загадку його феномену.

Т. Шевченко був і митець і не втратив політичного. Його "Катерину" добре знали і вивчали напам'ять сільські жінки. Він їх застерігав: "Кохайтеся, чорнобриві, та не з москалями, бо москалі ~ чужі люде, роблять лихо з вами. Москаль любить жартуючи, жартуючи кине; піде в свою Московщину, а дівчина гине..." [33, с. 22]. Тут чітко проглядається політичний підтекст.

На основі аналізу розвитку російської та української літератури кінця XVIII - першої половини XIX ст., здобутків своїх попередників Т. Шевченко підкреслює необхідність підняти українську культуру на новий вищий ступінь зрілості, сміливо окреслити її національно, підкреслити її самобутність. Якщо цього не зробити, то в тодішніх несприятливих умовах українська культура і, зокрема, українська література могла стати лише провінційною складовою "загальноросійської" літератури (таке і пропагували деякі органи російської преси) або літературою "для хатнього вжитку" (до цього в свої пізні роки схилився навіть М. Костомаров).

На відміну від своїх попередників і, зокрема, українських романтиків, які вважали, що Україна уже віджила своє і намагалися лише максимально зафіксувати її духовні надбання, щоб врятувати їх від повного знищення й людського забуття, Т. Шевченко своєю самопожертвою, всеохоплюючою любов'ю до України зумів залучити усі скарби народного духу, всю героїку народної історії до процесу національного відродження. Уже перша його книжка "Кобзар" (1840 р.) засвідчила воскресіння нації у драматичний період національної історії. Так! Нація відчула, що у неї є духовна сила, з якою можна і варто йти у майбутнє. Ця духовна сила сконденсована у Шевченкових творах.

Шевченків "Кобзар" поклав початок нового етапу в історії українського письменства. Іван Франко писав: "Ся маленька книжечка відразу відкрила немов новий світ поезії, вибухла, мов джерело чистої холодної води, заяснила невідомою досі в українським письменстві ясністю, простотою і поетичною грацією вислову". [29, Т. 41 - С. 276].

Вчені Шевченкову добу української літератури окреслюють часовими рамками 1840 - 1860 роки. У цей період у центрі літературно-громадського руху стояв Т.Г. Шевченко, його палке поетичне слово, його авторитет борця-подвижника. В умовах української бездержавності правдивому Слову поет надавав особливого значення. Він писав: "...возвеличу малих отих рабів німих! Я на сторожі коло них поставлю слово..." І поезія для Т. Шевченка стала формою національного служіння, історичним покликанням, вогнистим Словом народної правди і народної волі до боротьби за свободу.

Творчість Т. Шевченка нерозривно зв'язана з народною творчістю, на чому наголошувало багато критиків і дослідників. Він виріс з українського фольклору, сміливо черпав з усної творчості

ідеї, образи, сюжети, ритміку. Т. Шевченко не просто "використовував" елементи народної творчості, що було властиве його попередникам і сучасникам-романтикам, а вплітав їх у власні думи й слова. Поезія автора "Кобзара" була надзвичайно близькою до народної пісні і водночас відмінною від неї. Іван Франко відзначав, що вірші Т. Шевченка "були немов народні пісні, та, проте, щось зовсім від них відмінне, наскрізь індивідуальне". [29, Т. 41 - С. 276].

Виходець із кріпацької сім'ї Т. Шевченко ніколи не розривав зв'язку з народом, до кінця життя залишався йому вірним. Він з гордістю писав: "...я по плоті і духу син і рідний брат нашого безталанного народу". У своїй творчості поет висвітлював почуття, думи і прагнення народу. Він був народним поетом у тому розумінні, що безмежно і віддано служив інтересам народу, а не як "простонародно-примітивний". Він добре знав важке життя народу і своє ставлення до народних страждань висловив у таких жагучих і пристрасних словах: "Світе тихий, краю милий, моя Україно. За що тебе сплюндровано, за що, мамо, гинеш?" І кожне слово поета горіло полум'яною любов'ю до скривдженого народу, щоб він врешті зміг би ожити, отямитися, згадати "свою славу і волю".

Гнітюча дійсність спонукала Т. Шевченка звернутися думкою до минулого України, до історичних тем. І цим самим своєю літературно-художньою творчістю поет повернув українському народу пам'ять його історії, адже жодні наукові дослідження (про це можна говорити з усією упевненістю) не мали такого вгшту, як його історичні поеми, драми, вірші, живописні картини тощо. У них автор "Кобзаря" говорив про буття народу, славу гетьманського правління, про минулу волю козацтва, оспівував народних месників, їх боротьбу проти феодально-кріпосницького і національного гніту, показував етнічну і культурну самотність українського народу, його невід'ємне право на вільний, суверенний державний розвиток

У своїх творах поет найтепліші слова говорив про Дорошенка, Полуботка, Гордієнка, Мазепу, які не поступилися перед імперською політикою російського царату, картав тих українських діячів (Скоропадського, Самойловича, Кирила Розумовського), які були, за його словами, "рабами, підніжками, гряззю Москви" і неоднозначно оцінював і Богдана Хмельницького: захоплювався його діяльністю, як "геніального бунтівника", і засуджував, на його думку, фатальну помилку Хмельницького - злуку з Московщиною.

Ідеї національно-визвольної боротьби, державної незалежності, заклик до рішучих дій проти насильства червоною ниткою пронизують більшість його творів. Він розвіював ілюзії кріпаків щодо "доброго царя", гнівно картав Петра I, Катерину II і свого сучасника Миколу I. До повалення самодержавно-кріпосницького ладу закликали його "Сон", "Кавказ", "І мертвим, і живим..." та інші твори. Їх знали

представники прогресивної інтелігенції, кирило-мефодіївці і використовували в своїй роботі, Із шкільної парти всім українцям відомий знаменитий "Заповіт", де поет закликає: "...вставайте, кайдани порвіте і вражою злою кров'ю волю окропіте" [33, с. 294].

Т. Шевченко був революційним демократом. Як революціонер він ненавидів російських самодержавців. Поет писав: "Бодай кати їх постинали отих царів, катів людських". Як демократ Шевченко засуджував колоніальну політику царизму. Про становище народів у Російській імперії він писав так: "від молдованина до фіна на всіх языках все мовчить". Він виступив викривачем і суддею "темного царства", борцем за вільну людину, провісником нових і світлих "братолюбних" стосунків між людьми. Іван Огієнко в маловідомій монографії «Перші революційні вірші Тараса Шевченко» писав, що Росія як нація не мала такого природного огненного революціонера, яким був Тарас Шевченко [21, с. 21].

Плоть від плоті, кров від крові син свого народу. Тарас Шевченко безмежно любив його і належав йому усім своїм єством. Як палкий патріот України він страждав від того, що над нею російський самодержавний "Орел Чорний сторожем літає". Академік В.А. Смолій прогнозує: "Немає і не буде більше в світі Поета, який би так самозречено рвав свою душу не лише тоді, коли сповідувався у любові до своєї Вітчизни, а й тоді, коли просто вимовляв ім'я її".

Варто підкреслити, що Шевченкова любов до України, її народу не була сліпою, ніколи не затмарювалася неприязню до будь-якого народу. Шевченко особисто спілкувався з діячами різних національностей і релігій. Згадаймо його заклик: "Учітесь, читайте, і чужому научайтесь, й свого не цурайтесь" [33, с. 279].

Шевченкові національні ідеї були далекими від будь-якої вузькості і самозасліпленості. Добре це помітив академік Л. Дзюба, який писав: "Велика його заслуга і в тому, що, доклавши стільки зусиль для пробудження національного усвідомлення українського народу та виховання національної гідності, він спрямував їх не в бік національної замкненості, винятковості чи ворожнечі, а в бік взаємопізнання та взаємоповаги, рівноправного спілкування, дружби та братерства народів" [5, с. 365].

Тарас Шевченко - людина високої гуманності. Його творчість пройнята глибокою людяністю, добротою, милосердям, широкою людською солідарністю навіть і тоді, коли змальовуються криваві картини покарання, зокрема, шляхти гайдамаками. "Болить серце, - писав поет, - як згадаєш: старих слов'ян діти впились кров'ю..."

Т. Шевченко виступав поборником миру і дружби між слов'янськими народами. Ще задовго до створення Кирило-Мефодіївського товариства у передмові до поеми "Гайдамаки" (1841 р.) він уперше висловив демократичну ідею єднання слов'янських

народів: "Нехай житом-пшеницею, як золотом, покрита, нерозмежованою останеться навіки од моря і до моря - слов"янська земля", У 1845 р. у посвяті "Шафарикові" до поеми "Єретик" він пропагував, "щоб усі слов"яни стали добрими братами, і синами сонця правди..." [33, с. 217].

В історію української думки Т. Шевченко увійшов як мислитель, що заклав основи проникливого, опертого на ясні демократичні концепції розуміння національного минулого свого народу, його великих і сумних сторінок. Поет був людиною широких духовних обріїв. Він перебував на висотах передової суспільної думки свого часу.

Така висота його творчості змогла запліднити українську культуру передовими ідеями, які були підхоплені генерацією молодих українських інтелектуалів. Це були загальнолюдські ідеї, національна, державницька ідея. Ними просякнута вся Шевченкова творчість. Проте національно-державницька ідея є панівною в його творчості. Українську ідею Т. Шевченко бачив як "активну, дієву волю до національної свободи, як самоусвідомлення і самоствердження народу - будівничого, як спільноту - пролеглу крізь віки - через "живих, і мертвих, і ненароджених". Ця ідея знаходить напрочуд просту і водночас геніальну формулу. "В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля" [33, с. 275].

Т.Г. Шевченко був відданий національно-державницькій ідеї і сам робив усе можливе для утвердження української ідеї і спонукав до цього інших як словом, так і власним прикладом. І українська ідея ширилася та міцніла. Вона давала натхнення мужнім. Є. Маланюк слушно відзначив, що дух козацької доби, дух "козацької шаблі" символізував дух нескореної нації. Саме цей дух Нації вперше був підхоплений Шевченком у своїй творчості і переданий через бездоріжжя і тьму ночі бездержавності і всупереч тій ночі не лише поколінню "живих", а й поколінню "ненароджених".

Творчість Т. Шевченка уже в 1860-х роках позитивно вплинула на частину молодшої інтелігенції, врятувала її від денаціоналізації, збудила її до активних дій. На Правобережжі в лоно українського національно-культурного середовища повернулися представники раніше сполонізованого дворянства. Серед них згадаємо найвизначніших - економіста і публіциста Т. Рильського, історика В. Антоновича, мовознавця К. Михальчука, етнографа Б. Познанського, лікаря Й. Юркевича та ін.

З поширенням в 1860-х роках творів Т. Шевченка в Галичині його поезія, за висловом І. Франка, "перевернула свідомість" багатьох молодих галичан, вразила їх душі "як щось зовсім нове і нечуване", відкрила для них "новий світ" [29, Т. 41 - С. 137].

Духовна спадщина поета мала і нині має велику етноконсолідуючу силу, позитивно впливала і впливає на формування психології

соборності української нації. Можна з упевненістю стверджувати, що печать Шевченкового духу лежала і лежить на всіх ділах і діях, на всіх сторонах суспільного і культурного розвитку українського народу.

Великий поетичний доробок Т.Г. Шевченка як за змістом, так і за формою свідчить про геніальність поета. Вона проявилася уже з виходом у світ "Кобзаря" (1840 р.), а також при написанні таких ліричних шедеврів, як "Дівичії очі", "Маленькій Мар'яні", "Зацвіла в долині", "У нашім раї на землі", балад "Лілея", "Русалка", поеми "Наймичка" та ін. Надрукувавши у "Записках о Южной Руси" поему "Наймичка", П. Куліш першим у пресі назвав Т. Шевченка генієм. "У його віршах мова наша зробила той великий крок, - писав П. Куліш, - який робиться тільки спільними зусиллями цілого народу протягом тривалого часу або чарами генія, що в своїй особі втілює вроджену художність рідного племені" [28, с. 514].

Поетична творчість Шевченка, мова, якою вона виконувалася, зняла всі сумніви і вагання щодо можливості української мови стати мовою великої нової літератури. Т. Шевченко так визначив самобутність і рівноправність російського і українського народів у сфері мови і літератури: "...на москалів не вважайте, нехай вони собі пишуть по-своєму, а ми по-своєму. У їх народ і слово, і в нас народ і слово. А чіе краще, нехай судять люди [34, Т. 6 - С. 314]. Він мовою своїх творів завершив процес формування українського літературного мовлення на національній основі. Мова творів Т. Шевченка, як художнє явище, стала родоначальною мовою нової української літератури. Виступаючи прекрасним зразком, мова "Кобзаря" сприяла міжрегіональній мовній консолідації українців Наддніпрянщини, Галичини, Буковини і Закарпаття.

У Т. Шевченка склалася певна система поглядів на мистецтво. Його естетичні погляди викладені в російських повістях, листах і "Щоденнику". Ця система ґрунтувалася, по-перше, на ідеях народності мистецтва, його активної участі в боротьбі за соціальний і духовний прогрес, на сповідуванні глибокої життєвої правди.

По-друге, - на загостреному відчутті прекрасного, особливо в поєднанні прекрасного з етичним, високолюдяним. Для поета християнська мораль і народна етика були ідеалом суспільного облаштування

По-третє, - на утвердженні такого значення "суб'єктивного" творчого духу митця, яке дозволяє істинно художньому творові не тільки "наслідувати природу" як первинне, а й бути, за словами Т. Шевченка, прекраснішим за саму природу.

По-четверте, - на визнанні кінцевою передумовою поезії свободи, неканонічності й "непередбаченості" художнього самовияву. Він як митець бачив життя в постійному русі, розвитку, а не в застиглих формах. Поему "Гайдамаки" він починає рядками: "Все йде, все минає - і краю немає, куди ж воно ділось? Відкілля взялось? [33, с. 57].

Велетенський внесок творчості Т. Шевченка і в Тоїм, що вона відбивала національний менталітет українців, впливала на їх національну ментальність у XIX - XX ст. І сьогодні, на початку XXI ст., роль творчості поета в цьому напрямі зростає. Образами-ідеями Т. Шевченка психологією наснажене українське національне буття і, зокрема, такі його реалії, як "Україна", "Дніпро", "мати", "сімя", і такі моральні опозиції, що визначають ціннісні орієнтації народів, як добро і зло, любов і ненависть, правда і кривда тощо.

Шевченкова наука любові до України у поєднанні з повагою до інших народів увійшла в свідомість наступних поколінь. Прославляючи власний народ, поет спрямовував його до взаємопізнання та взаємоповаги, рівноправного спілкування, дружби та братерства з іншими народами. Братолюб'є, благоденств'є людей, їх порозуміння і помиріння - це головна ідея Шевченка. І нині для України немає більш важливої мети, як об'єднати і консолідувати націю і дати їй духовну енергію на майбутнє. І тут звернення до творчості Шевченка, до його милосердного вміння пробачити іншого, усвідомити свій гріх, спокутувати його тільки добротою і добротворенням мають не аби яке значення.

З-поміж усіх сторін творчості Т. Шевченка досі залишається найсуперечливішим і найскладнішим для розуміння і дискусійним в науковій літературі таке важливе питання, як ставлення Шевченка до релігії, до проблем Бога і Зла в світі, до християнства. За дослідження цього питання не береться й Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка *В.АР* України (готуючи шевченківську енциклопедію), мотивуючи це тим, що Шевченко - передусім митець і письменник.

Серед вчених не раз вибухали дискусії з проблеми "Шевченко і релігія". З цього питання ще М. Драгоманов вів суперечки з деякими галицькими літературознавцями і публіцистами. У XX ст. тривалі дискусії велися між представниками різних ідеологічних таборів. За радянських часів були й такі шевченкознавці, які на основі старанно підібраних цитат твердили не лише про атеїзм поета, а й приписували йому відкрите богохульство. Хоча у поезії Шевченка можна знайти мотиви, де він палко заперечує саму ідею Бога. У поемі "Сон", яку він називає "комедією", читаємо: "...бо немає Господа на небі! А ви в ярмо падаєте та якогось раю на тім світі благаєте? Немає! Немає!" [33, с. 197].

Інші дослідники відрізняли Шевченкове "євангелічне християнство" від ортодоксального московського православ'я, яке за давньою візантійською традицією віддано служило державі та цареві, занедбавши духовні запити простої людини.

Питанню релігійності Т.Г. Шевченка присвятили окремі розділи, параграфи, статті та навіть окремі книги і вчені української еміграції. Зокрема, Іван Огієнко це питання розглядає в спеціальній монографії «Релігійність Тараса Шевченка». Він конкретними фактами з творчої спадщини поета обґрунтовує положення, що Т.Г. Шевченко був віруючим християнином - православним,

в умовах незалежності України вийшли праці, в яких з неідеологізованих позицій розглядається тема "Шевченко і релігія". М. Попович твердить: "Шевченко, безумовно, був людиною релігійною, що можна підтвердити багатьма рядками з його листів, щоденника, творів... Жодного сумніву не залишають численні посилання його на біблійні тексти - Шевченко був і залишався християнином". Водночас вчений наводить ряд текстів із творів поета з протилежними ідеями, показує ставлення Т. Шевченка до Бога як до рівні [23, с. 374, 375].

Твори Т. Шевченка, його листи, щоденник переконують, що він був релігійною людиною. Проте тема "Шевченко і релігія" потребує сьогодні глибокого вивчення.

Отже, аналіз творчого шляху Шевченка свідчить, що це була видатна постать, яка своєю творчістю пройшла шлях від невеличкої книжечки "Кобзаря" до національного поета, поета великої Нації.*- Творчість Шевченка за широтою охоплення життя свого народу і загальнонаціональної значущості була художнім феноменом (явищем), який відповідав рівню поезії, скажімо, Пушкіна в російській, Міпкевича в польській або Петєфі в угорській літературі. Зокрема, ще П. Куліш, відзначаючи світове значення Шевченка, називав його ім'я поруч із Шекспіром, Шіллером, Міцкевичем, Пушкіним і Гоголем [28, с. 514].

Відзначаючи значимість творчості Т. Шевченка, варто підкреслити, що вона була орієнтована не на часткові чи місцеві, а на цілісні і широкі завдання й проблеми загальнонародного і вселюдського звучання. Тому Шевченко належить не лише Україні, а всьому людству, хоч кожне слово його - про Україну. Світова велич Т.Г. Шевченка визначається його місцем у світовому літературному процесі, внеском в загальнолюдську скарбницю культури.

Шевченка не можна було заборонити, хоча офіційна влада забороняла його твори. Він став відомим за межами Росії уже в 1840-х роках, передусім в Австрії, до складу якої входила Галичина. Сюди, в Галичину потрапили його твори і поширилася інформація про арешт членів Кріило-Мефодіївського товариства. У 1859 р. в Лейпцігу російські емігранти видали збірку «Новые стихотворения Пушкина и Шевченка», де вони сховали позацензурні вірші Шевченка у віршах Пушкіна, щоб[^] відразу не кидались в вічі Шевченкові революційні вірші. Вихід у світ цієї збірки, за Іваном Огієнком, було визначною подією в історії української безцензурної преси [21, с. 54, 57]. Ця книжечка поширилась в Галичині та Буковині і мала великий вплив на молодь.

З кінця 1850-Х років український поет став відомим і в західнослов'янських та південнослов'янських землях, а згодом в неслов'янських країнах. У 1850 - 1860-х роках Шевченка широко популяризує польська, болгарська і чеська преса. А в 1870 - 1880-х роках перші переклади і відгуки про творчість Т. Шевченка друкуються німецькою, італійською, французькою, англійською, угорською і румунською мовами. У 1895 р. в Лейпцігу виходить його книжечка, де друкувалися "Кавказ", "Заповіт", "Розрита могила", "Холодний Яр" та ін. За кордоном друкувалися також інші заборонені твори поета.

у прогресивної інтелігенції Росії Шевченко здобув визнання ще за життя, з висоти своїх могутніх талантів з близької відстані сучасників великі сини російського народу в особі трьох Микол ~ Чернишевського, Добролюбова і Некрасова - високо оцінили його творчість і заслуги перед народом. М. Чернишевський вважав Шевченка непохитним авторитетом. Відзначаючи його історичну роль у розвитку української літератури, він присав: "Имея теперь такого поэта, как Шевченко, малорусская литература также не нуждается ни в чьей благосклонности".

Таке високе визнання творчості Т. Шевченка російськими революціонерами-демократами, які тоді в літературі, мали велику силу, відзначає і Іваном Огієнко. Він писав, що вони відразу глибоко й вірно оцінили революційний Шевченків дух, визнали його за великого поета, а тим самим визнали й право української нації на окрему літературу [21, с. 21].

Творчістю Т. Шевченка зацікавилися і європейські літератори та вчені. З'явилися критичні і науково-інформаційні праці про Шевченка і його поезію спочатку серед авторів слов'янського світу, а пізніше і західно-європейських. Його творчості присвячують свої перші монографії, статті та розвідки польські та чеські автори. У 1870 - 1880-х роках про Шевченка і його поезію з'явилась низка статей і нарисів в Австрії, Німеччині, в Англії та англомовних країнах, в Румунії. Автори розкривали життєвий шлях Шевченка і характеризували його творчість. Окремі з них, зокрема К.Е. Француз, відносили автора "Кобзаря" до геніїв світової літератури.

Виходячи з Т. Шевченка на європейську арену в другій половині XIX ст. сприяли також українські вчені, письменники й громадські діячі. Слід, передусім, назвати І.Я. Франка, М.П. Драгоманова і С.А. Подолинського. Так, М.П. Драгоманов підготував для учасників міжнародного конгресу письменників (Париж, 1878 р.) французькою мовою доповідь про українську літературу, де представив вільну, неофіційну думку передової громадськості України про творчість Шевченка. І. Франко написав статтю "Тарас Шевченко", яка була надрукована, крім української, також польською, німецькою та англійською мовами.

На початку XX ст. Західна Європа та Америка мала можливість більш широко ознайомитися з творчістю автора "Кобзаря". Цьому сприяли його ювілеї 1911 і 1914 рр., під час відзначення яких зріс потік інформації про Шевченка. З'являються ґрунтовні праці про творчість поета Луї Леже та Альфреда Єнсена, західноєвропейськими мовами виходять перші високохудожні переклади його творів, зокрема німецькою (збірка Ю. Віргінії, 1911 р.) і англійською (збірка Е.Л. Войнич, 1911 р.), активно пропагує його поезію журнал "Rutenische Revue" (Відень), а в 1906 - 1916 рр. - "Ukrainische Rundschau".

у 20 - 50-ті роки ХХ ст. географічний діапазон обізнаності з Шевченковою спадщиною розширюється. Зростає кількість публікацій про поета та перекладів його творів у Польщі, Чехословаччині, Болгарії, Німеччині, Англії, Франції, Італії, США, Канаді. Проявився інтерес до творчості Шевченка в країнах Азії (зокрема. Японії, Китаї, Кореї) та Латинської Америки.

У 60 - 80-х роках ХХ ст. поглибилося сприйняття творчості Шевченка в країнах всіх материків, охоплюючи крім Європи, Америки, Азії, також Африку й Австралію. Найактивніше вона осваювалася у європейських країнах так званої соціалістичної співдружності. У Польщі, Чехословаччині, НДР, Болгарії, Румунії та інших країнах з'явилися нові збірки перекладів творів Шевченка. Вийшла велика збірка його поезії китайською мовою. Шевченкові матеріали з'явилися в періодичних виданнях Аргентини, Бразилії, Мексики, Куби та ін.

Значення Шевченка - основоположника нової української літератури, нової української культури в цілому - переросло межі літератури і культури. Його твори, що вийшли друком після смерті поета як у вітчизняних, так і закордонних виданнях, спонукали національно-визвольну боротьбу в Російській імперії, так і в інших слов'янських країнах. Із них черпали національно-визвольні ідеї учасники польського повстання (1863 р.), переспівували його твори болгарські революціонери - борці проти турецького іґа, використовували їх у боротьбі проти царату російські революційні демократи.

Зокрема, в Польщі в період підготовки і проведення повстання 1863 р. польська молодь з "Кобзарем" в руках агітувала селян за національне визволення, твори Шевченка перекладали на польську мову, про українського поета з'явилася перша серйозна монографія. Національно-визвольні мотиви творів Шевченка знайшли благодатний ґрунт у Болгарії напередодні визволення з-під турецького ярма. Видатні болгарські письменники перекладали його твори на болгарську мову і популяризували їх серед населення. Відбувалося творче засвоєння Шевченка.

Підсумовуючи значення творчості Т. Шевченка для української і світової культури, використаємо висновок, зроблений І Франком у "Присвяті": "Він був сином мужика - і став володарем у царстві духа. Він був кріпаком - і став вельетнем у царстві людської культури" [30, Т. 17—а 7].

Про визнання провідного місця Т. Шевченка в українській культурі, високу оцінку його заслуг перед Україною свідчить те, що його іменем названа Національна премія України в галузі культури, літератури і мистецтва. Це найвища творча відзнака в незалежній Україні. Шевченківська премія увінчує найвидатніші твори літератури та мистецтва. Освячена іменем великого Кобзара, ця творча нагорода має незаперечний авторитет в Україні і в усьому світі.

За 40 років існування державної премії імені Тараса Шевченка (з 1961 по 2001 роки) лауреатами цієї високої і престижної нагороди стали 525 персоналій та колективів. Першими лауреатами Шевченківської премії були Олесь Гончар, Павло Тичина і Платон Майборода [32, с. 7, 8].

Щороку шляхом конкурсного відбору, всебічного обговорення і таємного голосування в Комітеті з Національної премії України імені Тараса Шевченка визначаються твори, гідні високої премії. І щороку Указом Президента України присуджуються Національні премії тим, хто здолав усі сходинки до творчої вершини. А 9 березня, в день народження Тараса Шевченка через пресу та інші засоби масової інформації повідомляються імена нових Шевченківських лауреатів. Цим самим не лише підсумовуються культурні здобутки року, а й віддається світла данина пам'яті геніальному поетові і художникові.

Про значимість творчості Т. Шевченка, її неослабний вплив на духовне життя нашої нації свідчить написання за його віршами і поемами вокальних, симфонічних й оперних творів, інсценізація та екранізація багатьох його творів.

Визнанням великих заслуг Т. Шевченка перед Україною є щорічне відзначення роковин народження і смерті поета (9-10 березня). Це унікальне явище в світовій культурі. Творча спадщина поета спонскала і спонукає до побожного вшанування його пам'яті як прилюдно, так і вдома. Відзначимо, що саме таке вшанування пам'яті Великого Кобзаря посилює увагу до національно-громадських проблем, що особливо проявилось в умовах незалежності України. Ідеї, думки, вся творчість Т. Шевченка стала тим живим феноменом, який далі розвивається вже в свідомості суспільства.

І нині, коли Україна відзначила 10-річчя своєї незалежності, творчість Т. Шевченка має неоціненне значення. У ній - непохитна віра у свій народ, в свою Батьківщину, в її невмируше і щасливе майбуття. У ній український народ черпає силу і правду, надію і натхнення. І як актуально сьогодні звучать безсмертні Шевченкові слова[33, с. 322]:

Свою Україну любіть.
Любіть її... во время люте,
В остатню тяжку минуту
За неї Господа моліть.

Тарас Шевченко — всесвітньо відомий поет. Його твори перекладені більш ніж 130 іноземними мовами. І все ж нині потрібна, за умови державного фінансування, національна програма перекладу творів Шевченка та інших українських класиків мовами народів світу як програма утвердження нашої честі і гідності.

Наш великий Кобзар уже посідає друге місце за кількістю поставлених йому пам'ятників у світі. Шевченка шанують, відкривши

йому пам'ятники в Петербурзі, Москві, Вашингтоні, Нью-Йорку, Парижі, Буенос-Айресі, Тулузі, Палермо, Братиславі, Варшаві, Прудентополісі, Ашгабаді - власне на всіх материках.

Його слава у світі невмируща, як і його твори, що збуджуватимуть у мільйонів людських сердець всерозквітаючу радість. Повністю поділяю думку академіка М. Жулішського, що: Шевченко - це митець, художник, який відкрив для української нації двері у безкінечність, що він є гарантом нашої вічності. Земні люди відходять, а Шевченко і його "Кобзар" залишаються на віки. Можливі і спади уваги до нього, проте він ніколи не втратить своєї сили впливу на дух нації, на "живих" і "ненароджених", на прийдешні покоління..

Роль Шевченка в суспільстві і культурі визначається впливом його творчості на населення України. Його "Кобзар" для українців став другою Біблією. У житті багатьох українців Шевченко займає святе місце, його портрет вони тримають між ікон. Спроби окремих новоявлених циніків-вурдалаків дискредитувати генія засуджуються українцями і не сприймаються тими людьми світу, хто ознайомився з віршами Шевченка, його творчістю як поета і художника.

Тарас Григорович зробив велетенський внесок у пробудження і формування національної свідомості українського народу, у розвиток української та світової культури. Він є не тільки великим українським поетом, а й видатним слов'янським і світовим поетом. Нова доба української історії вимагає нового прочитання творчості Т.Г. Шевченка. Він як явище велике і вічно живе - нескінченний і невичерпний. І Шевченка зрозуміємо настільки, наскільки зрозуміємо себе, час, в ЯКРШ живемо, і Україну в ньому.

4. КУЛЬТУРНИЙ ПОСТУП НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ. "РУСЬКА ТРІЙЦЯ"

Національно-культурне відродження в західноукраїнських землях першої половини ХІХ ст. відбувалося в умовах посилення національного гніту з боку польського панства й австрійської адміністрації в Східній Галичині, румунізації на Буковині та мадяризації на Закарпатті. Проте, незважаючи на економічний визиск та експлуатацію селян, посилення полонізації галицької української інтелігенції, в народі ще жили спогади про славетні походи Б. Хмельницького, пісні про ватажків повстань С. Наливайка, М. Залізняка, І. Гонту. Водночас українці зберігали в побуті, звичаях, обрядах і піснях традиції духовної культури народу.

Відзначимо, що на західноукраїнських землях у цей час прошарок освіченої молоді був дуже незначний. І все ж окремі її представники цікавилися народним життям, мовою, звичаями та фольклором українського народу. Під впливом ідей романтизму вони вивчали народну творчість, записували

її, виявляли живий інтерес до української літератури. Через відсутність національної інтелігенції ініціатором таких дій виступили деякі представники греко-католицького духовенства. М. Грушевський підкреслював, що греко-католицька церква "стала для Західної України такою же національною церквою, якою перед трш була церква православна" [4, с. 478].

Серед передових представників українського католицького духовенства передусім варто відзначити львівського митрополита (з 1816 р.), а згодом і кардинала (першого кардинала-українця) Михайла Левицького (1774—1858 рр.). Він дбав про організацію українського шкільництва, видав катехізис і буквар для народних шкіл. М. Левицький разом з каноніком Іваном Могильницьким (1777—1831 рр.) заснував 1816 р. в Перемишлі перше в Галичині культурно-освітнє "Товариство галицьких греко-католицьких священиків", у статуті якого зазначалося, що книжки "мають бути написані... народною мовою, уживаною по селах", щоб неосвічене громадянство могло їх використовувати.

З цією метою І. Могильницький видав 1816 р. для народу його мовою книжечку "Наука християнська", а 1817-го — "Буквар словено-руського язика". 1822 р. він першим написав "Граматику язика словено-руського". 1829-го в науковій розвідці "Ві домість о руськом язиці" доводив самостійність української мови, що стоїть поряд з російською та польською. Ця праця двічі перевидавалася (1837, 1848 рр.) окремою брошурою.

Період розвитку української культури 1816—1830 рр. І. Франко визначив як світанок національного відродження українців у Галичині, що, на його думку, був "довгим і холодним". За цей час вийшло лише 36 книжок, брошур та невеликих листівок, друкованих кирилицею, мовою церковною, далекою від народної.

Масовому утвердженню української мови в Східній Галичині сприяла дискусія з приводу вживання живої, а не штучної української мови, що розгорнулася в 1830-х роках. Початок їй поклало друкування польськими вченими польським алфавітом (латиною) українських народних пісень. Вони пропонували в українським письмі перейти на польський алфавіт. Так, у 1833 р. Вацлав Залеський видав збірку "Пісні польські і руські" польським алфавітом, мотивуючи це тим, що мова галицьких "русинів" є діалектом польської мови. 1834 р. ксьондз Йосіш Лозинський оприлюднив свої думки щодо застосування польською алфавіту до русинського (українського) письма. А 1835-го він видав збірку пісень "Ruskje Wisile" ("Руськое вісіле"). У ній було подано українські пісні (зроблено добру справу), але польським алфавітом. Деякі польські вчені пропонували українцям Галичини не "мудрувати лукаво", а творити єдину польську літературу.

Проти застосування польського алфавіту щодо українського письменства гостро виступав Маркіян Шашкевич (1811—1843 рр.), який видав брошуру "Азбука і абецадло" та написав критичну рецензію на брошуру Й. Лозинського "Руськое вісіле", видану незрозумілою для простих людей мовою [31, сс. 124—134; 135—136]. Так розгорнулася в Галичині "азбучна війна", що велася аж до початку XX ст.

у відстоюванні української мови, розвитку української літератури та взагалі української культури в Галичині на власній основі, яка відображала життя, спосіб мислення і дупію українського народу, велика заслуга належить "Руській трійці". Один з її засновників — Яків Головацький (1814—1888 рр.) — писав: "Коли б галичани у 30-х роках прийняли були польське "абцадло", пропала би руська індивідуальна народність, пропав би руський (читай — український. — *П.Р.*) дух...".

Літературне угруповання "Руська трійця" (за термінологією населення тодішньої Галичини — "українська") було створене 1833 р. прогресивно налаштованими студентами Львівської духовної семінарії Маркіяном Шашкевичем, Іваном Вагилевичем (1811—1866 рр.) та Яковом Головацьким. До гуртка входили ще й інші члени, але головну роль у ньому відігравали згадані. Як пише дослідник О.О. Петраш, один з них — енергійний, наполегливий, сміливий, готовий до самопожертви, й подвигу... Це — Маркіян Шашкевич. Другий — людина палкої вдачі, широким польотом фантазії. Прагнув рішучих дій. Це — Іван Вагилевич. Третій — ініціативний, діловий, працьовитий. Водночас — поміркований і обачний... Це — Яків Головацький [22, с. 3].

Ці молоді й талановиті патріоти "своєю діяльністю започатковують справжнє національно-культурне відродження Галичини". Центр національного відродження галицьких українців переміщується з Перемишля до Львова. Гурток проіснував до початку 1840-х років і припинив свою діяльність 1843 р. зі смертю Ж. Шашкевича — його натхненника та фундатора.

Діяльність гуртка мала патріотичний характер і була спрямована на розв'язання важливих національно-суспільних та культурних завдань. Створюючи гурток, М. Шашкевич ставив перед ним завдання піднімати народний дух і освічувати народ.

На діяльність гуртківців позитивний вплив мали як твори діячів українського відродження зі Східної України, зокрема, згадуваних М. Максимовича, М. Цертелєва, І. Срезневського, так і твори польських, чеських й сербських письменників та вчених, які "відкрили великий світ Слов'янщини". "Трійчани" зацікавилися народною творчістю. Вони "ішли в народ", записували перекази та пісні, вирази і слова, що вживалися простолюдом. Найактивнішим у цьому був Я. Головацький, який здійснив мандрівку містами і селами Галичини, Буковини, а пізніше й Закарпаття, де збирав українські матеріали та робив записи власних спостережень щодо народного побуту. І Вагилевич виїздив до гірських районів Галичини і, крім фольклорних записів, закликав селян виступити проти національного й соціального гніту, за що його заарештували та заборозіли там з'являтися.

Проте "Руська трійця" в основному займалася культурно-просвітницькою діяльністю, хоча влада цю діяльність вважала ворожою. Зокрема, начальник львівської поліції своє обурення висловив так: "Ці безумці хочуть воскресити... мертву русинську національність" [25, с. 62].

І все ж захоплені народною творчістю та героїчним минулим українців і перебуваючи під впливом творів передових слов'янських діячів, "трійчани" сюїдають 1833-го першу рукописну збірку поезії "Син Русі". 1835 р. "Руська трійця" робить спробу видати фольклорно-літературну збірку "Зоря", у якій збиралися надрукувати народні пісні, твори гуртківців, матеріали, що засуджували іноземне гноблення і прославляли героїчну боротьбу українців за своє визволення. Проте цензура заборонила її публікацію, а упорядників збірки поліція взяла під ПРИЛЬНИЙ нагляд.

Попри всі залякування, наполегливість і цілеспрямованість "Руської трійці" виявилася в тому, що 1837 р. за допомогою діячів сербського відродження був виданий *літературний альманах "Русалка Дністрова"* (Будапешт). Вступне слово М. Шашкевича до альманаху було своєрідним маніфестом культурного і літературного відродження західноукраїнських земель. "Русалка Дністрова" вміщала народні думи і пісні, твори М. Шашкевича, Я. Головацького, І. Вагилевича, поетичні, публіцистичні та науково-історичні твори, казки. На її сторінках вперше пролунала не церковно-слов'янська суміш, а народна мова. Це викликало захоплення і підтримку серед місцевої прогресивної інтелігенції та несприйняття консервативно-реакційних урядових кіл, а також частини вищого галицького духовенства греко-католицької церкви. їм не хотілося визнавати повноправність "мужицької" мови, мови "пастухів".

"Русалка Дністрова" цісарським урядом була заборонена. Лише 250 із 1000 примірників упорядники встигли продати, подарувати друзям та зберегти для себе, решта була конфіскована. Її засновники зазнали переслідувань і найбільше серед них — М. Шашкевич, якого обвинувачували в тому, що він як "агент Росії" нібито хоче "відлучити від Австрії русинів".

Для "Руської трійці" мбвне питання мало загальнокультурне і політичне значення. Адже йшлося про утвердження в правах народної мови як однієї з головних ознак етносу, основи його самобутності, важливого чинника розвитку його національної самосвідомості та культури. І. Вагилевич у листі до визначного діяча чеського та словацького відродження Павла Шафарика (1836 р.) висловив упевненість, що українська мова, якій "пропукували" забуття та зневагу, воскресне в ряді своїх братніх мов й розквітне в "своїй прежній буйності і... розмаїтості" [24, с. 78].

Утверджуючи традиції попередників, "трійчани" на базі народної мови продовжили працю щодо граматичної нормалізації української мови. Зокрема, такі їх праці, як "*Gramatyka języka ruskiego w Galicyi*" І. Вагилевича (1845 р.) та "*Грамматика руського языка*" Я. Головацького (1849 р.) мали позитивне значення не лише для західноукраїнських земель, а й для всієї України. Вони стали значним досягненням тогочасної української науки.

"Руська трійця" залишила невелику, проте оригінальну спадщину. Її "Русалка Дністрова" була першим провіщенням "народу Західної України про своє існування, про свою національну гідність". Проте діяльність "Руської трійці" мала не лише регіональне галицьке чи західноукраїнське значення, а й всеукраїнське. Саме так бачили мету і сутність діяльності "Руської трійці" її учасники.

"Трійчани" були першопрохідниками у народознавчому розвідуванні та вивченні західноукраїнських земель — тієї частини Слов'янщини, що її П. Шафарик назвав "невідомою землею". Діячі "Руської трійці" підняли справу вивчення народної культури на якісно новий рівень, дали відчутний поштовх для розгортання цієї роботи. Їх справу продовжили представники прогресивної інтелігенції наступних поколінь. М. Шашкевич закликав не цуратися свого рідного і присоромлював тих, хто це допускав:

*Руська чати нас родила,
Руська чати нас повила,
Руська мати нас любила,
Чо.чу ж мова ей немила?
Чом ся нев встидати маєм?
Чом чужую полюбаєм?* [31, с. 55]

"Руська трійця" залишила для нас цікавий народознавчий доробок не лише з історичного погляду. Її матеріали і запас ідей у багатьох моментах співзвучні питанням та потребам сьогодення. Зокрема, наведені рядки з вірша М. Шашкевича актуально звучать і сьогодні, коли Україна стала незалежною державою, а українська мова згідно зі ст. 10 Конституції України є державною мовою. Проте нині державність української мови утверджується повільно, частина українців нехтує нею, інша — не виявляє активності в її засіюванні в усіх сферах суспільного життя.

Незважаючи на переслідування галицьких патріотів, процес національно-культурного відродження на західноукраїнських землях у 1840-х роках не припинявся. Представники прогресивної української інтелігенції Галичини підтримували зв'язки з Наддніпрянською Україною. Широю популярністю серед галицьких українців здобули рукописні твори Т. Шевченка, зокрема "Сон", "Кавказ", "І мертвим, і живим...", "Заповіт" та ін. Їх переписували та розповсюджували. Діячі колишньої "Руської трійці" знали твори М. Костомарова, а члени Кирило-Мефодіївського товариства — "Русалку Дністрову".

Водночас колишній "трійчанин" Я. Головацький встановив зв'язки із чеськими та словацькими демократами, які, як і діячі українського відродження, що були під владою обох імперій, воліли "аби слов'янські народи об'єдналися, як північноамериканські вільні штати" [25, с. 120]. Використовуючи закордонні легальні видання, зокрема німецький журнал "Щорічник зі слов'янської літератури, мистецтва і науки", він

(за псевдонімом Гаврило Русин) 1846 р. опублікував статтю "Становище русинів у Галіччині". На чорному тлі автор змальовував стан культурного життя галицьких українців. Порівнюючи його з розвитком культури інших слов'янських народів (чехів, хорватів, сербів, словенців, словаків, далматинців) Австрії в 1840-х роках, Я. Головацький писав, що русини (українці), живуть без літератури, без часопису, без національної освіти, без шкіл, як варвари".

Це був виступ, сповнений обурення, де гнівно таврувалися вище духовенство й українське панство за відірваність від народу. І. Франко назвав статтю Головацького найсмівливішою політичною маніфестацією, на яку здобувся галицький русин. Стаття, видана німецькою мовою, набула широкого розголосу в Австрії, Німеччині та серед української прогресивної інтелігенції, яка володіла німецькою мовою, а також інших слов'янських діячів.

У 1846—1847 рр. Яків Головацький разом з братом Іваном Головацьким (студентом Віденського університету) видав *два томи альманаху "Вінок русинам на обжинки"*. Ця збірка уже не мала такого бунтарського виклику, як "Русалка Дністрова". Однак вона теж стала явищем в історії української культури. Альманах містив твори М. Шашкевича та інших авторів, статті, фшійклорні записки, тексти історичних пам'яток, а також деякі матеріали із забороненої "Русалки Дністрової".

Усним і друкованим словом захищали рідну мову і культуру також патріоти Закарпаття. Вони публікували різними мовами наукові праці про українську мову, видавали українські книжки і підручники для широких народних мас. Зокрема, український греко-католицький свящешік Михайло Лучкай (1789—1843 рр.) надрукував 1830 р. латиною граматику української мови, досліджував історію Закарпаття, Українською мовою був виданий головний збірник християнської моралі "Катехізіс", підготовлений священиками Іваном Куткою та Василем Довговичем.

Проте найзначніший внесок в українське національне відродження, у пробудження та розвиток національної свідомості русинів-українців на Закарпатті зробив Олександр Духнович (1803—1865 рр.) — письменник, педагог, історик, етнограф, фольклорист, греко-католицький священик. Він видав для українців рідною мовою молитовник, буквар, підручники граматики, географії, посібник з педагогіки для вчителів. О. Духнович збирав українські народні пісні, заснував "Литературное заведение Пряшевское" (1850 р.), котре здійснювало серед населення культурно-освітню роботу. Він написав народною мовою низку патріотичних поезій, п'єс та ін. Найвідомішою його поезією, де він на повний голос і гордо висловлює своє кредо, є "Вручание". Ось початок цього вірша [7, с. 18]:

Я русин был есьм і буду,
Я родился Русином,
Останусь его сином.
Русин был мой отець, мати,

*Руськая вся родина,
Русини сестри з брати,
І широка дружина...
Я світ узрів под Бескидом,
Первий воздух руський ссал,
Я кормился руським хлібом
Русин мене колисал.*

Наступний етап національно-культурного відродження в західноукраїнських землях пов'язаний з революцією 1848—1849 рр. в Австрії. Національний рух народів, що входили до складу імперії, значно поживався. Революційні події примусили австрійський уряд піти на деякі поступки. 1848 р. приймається конституція Австрії, проголошується загальне рівноправ'я, скасовується панщина.

Почали організовуватися й українці. 2 травня 1848 р. у Львові була заснована Головна Руська Рада (ГРР), що складалася з 30 членів, де переважали священники. Спочатку її головою був львівський єпископ Григорій Яхимович, а згодом — львівський крілошанин Михайло Куземський (1809—1879 рр.). Головна Руська Рада проголосила маніфест. У ньому відзначалося, що галицькі українці — це частка, яка належить до 15-мільйонного українського "великого народу". ГРР домагалася поділу Галиччини на Західну (польську) і Східну (українську) та об'єднання всіх русинських (українськріх) земель в Австрії в один коронний край.

Віденський уряд надав українцям, як і полякам, право обиратися до рейстагу — найвищого дорадчо-рекомендаційного станово-представницького органу австрійської імперії. Проте він не пішов на поділ Галичини, бо уникав конфлікту з Центральною Радою Народовою (ЦРН), що вряжала інтереси польської шляхти, котра не вважала українців окремою нацією і виступала проти поділу Галичини. Крім цього, не було єдності й серед українців. Руський союз (РС), створений з полонізованих магнатів і шляхтичів у Львові, підтримував поляків. На їх бік перейшов і КОЛІПШІЙ "трійчанин" Іван Вагрілевич, ставши редактором друкованого органу РС "Дневник руський".

Позитивне значення для піднесення національної свідомості українців мав Всеслов'янський з'їзд громадських і культурних діячів, що відбувся в Празі (червень 1848 р.). З'їзду деякою мірою вдалося примирити ГРР, ЦРН і РС, в результаті чого було схвалено програмний документ "Вимоги українців у Галичині". Він висував серед інших вимог рівність усіх національностей і, зокрема, рівноправ'я української мови в школах та установах. Проте ці вимоги залишилися лише декларацією.

Для поживлення літературного руху та згуртування наукових сил у Львові відбувся з'їзд діячів науки і культури — Собор руських вчених (1848 р.). Наукову доповідь "Розправа о южноруській мові і єго наріччях" зробив колишній лідер "Руської трійці" Я. Головацький.

Він переконливо довів самобутність і спільність української мови для Західної та Східної України, те, що це мова одного народу. З'їзд ухвалив постанови, що ними передбачалося започаткувати українське шкільництво, організувати наукове товариство "Руська Матиця", історичне товариство, а також окружні читальні та план видання історії Руси-України.

Австрійський уряд частково взяв до уваги ухвали Собору руських учених. У Львівському університеті було відкрито кафедру української мови і літератури, що її очолив Я. Головацький. Українською мовою почали виходити часописи, зокрема, у Львові газета "Зоря Галицька" (1848—1852 рр.). Українську мову частково почали викладати в гімназіях. У Львові відкрився Народний дім (1848 р.) з українською бібліотекою, музеєм і народним клубом. Він став важливим культурним центром. 1850 р. видано "Читанку для діточок в народних училищах руських", підготовлену М. Шашкевичем ще 1836-го і відхилену львівською цензурою "через народну мову". Це був перший підручник українською народною мовою, що мав величезне культурно-освітнє, виховне і навчальне значення.

У першій половині XIX ст. в західноукраїнських землях культурно-національне відродження виявилось і в музичному, образотворчому, декоративно-ужитковому мистецтві та театрі. На багатому народно-пісенному фольклорі розвивається музичне мистецтво, в якому головну роль відіграло духовенство. Зокрема, 1829 р. єпископ Іван Снігурович у Перемишлі заснував постійний церковний хор, котрий керувала диригент і композитор чеського походження Алоїза Нанке, Основним репертуаром хору були твори Дмитра Бортнянського.

Цей хор став підґрунтям для створення Перемиської школи композиторів, з якої вийшли такі талановиті вихованці, як Михайло Вербицький (1815—1870 рр.) та Іван Лаврівський (1822—1873 рр.). Саме вони в сорокових роках репрезентували західноукраїнську музику. М. Вербицький став відомим завдяки музиці на слова Павла Чубинського "Ще не вмерла України", що згодом стала українським національним гімном, а нині є музикою державного гімну України. Відзначаючи велике значення М. Вербицького для утвердження нового, народного напрямку української музичної творчості, І. Франко назвав його "найзначнішим талантом" серед галицьких композиторів. Творча діяльність митця виходить за межі галицького регіону. Він заклав підвалини української національної композиторської школи в цілому.

Іван Лаврівський написав велику хорову композицію "Осінь", кілька церковних псалмів та композицій для чоловічих хорів. Оцінюючи композиторську творчість і Вербицького, і Лаврівського, М. Грінченко писав: "...вони винесли свою рідну мелодію на світ Божий, одягли її в культурне вбрання і відповідно до своїх сил показали, що наша музика варта того, щоб її культивувати..." [3, с. 116]. Ці композитори сприяли становленню самобутнього українського музичного мистецтва і входження його до європейської культури.

у першій третині XIX ст. в Галичині українського театру як такого не існувало. Шлях лине німецький та польський театри. Починаючи від кінця XVIII ст., вихованці Львівської богословської семінарії ставили театральні вистави польських або німецьких авторів польською мовою. Українською ж мовою театральні вистави з'явилися лише в 1830-х роках. Йосип Лозинський видав 1834 р. збірку обрядових весільних пісень "Гусь Кое вісіле". Семінаристи вирішили "музицьке" весілля з його піснями і обрядами поставити на сцені народною мовою.

Перші аматорські українські трупи в Галичині з'явилися лише напередодні революції 1848 р. Вони створювалися у Львові, Коломиї, Перемишлі й інших містах. Ці трупи формували свій репертуар із п'єс східноукраїнських письменників, зокрема І. Котляревського та Г. Квітки-Основ'яненка, а також таких місцевих авторів, як М. Устиянович, С. Йетрушевич, О. Духнович. Велика заслуга у створенні театральних труп належить Іванові Озаркевичу, який в Коломиї створив аматорську трупу, переробив "Каталку Полтавку" І. Котляревського і під назвою "На милування нема силування" поставив її на сцені в Коломиї (травень 1848 р.), а також під час першого зїзду українських учених у Львові.

Перемишльські українці-аматори поставили цю виставу в себе. Вступом до неї була пісня "Мир вам, браття, всім приносим", котра на той час стала гімном Галицької України. Організатором перемишльської трупи була пані Саарова. У трупі брали участь, крім українки, польки, німкені та французженка. У Перемишлі протягом 1848—1849 рр. мало було близько 15 вистав. Вони проходили з великим успіхом. Про це свідчить і те, що їх, крім українців, відвідували також німці й поляки.

За змістом і формою українські театри мали прогресивний характер. У їх виставах піднімалися питання соціальної нерівності в суспільстві, засуджувалися злишнество і насильство з боку влади, висміювалися ті, хто цурався мови, традицій і звичаїв свого народу. Усе це було приводом до того, що українські театри австрійською адміністрацією часто заборонялися. Зазначимо, що заснування професійного театру в Австрійській Україні відбулося вже в другій половині XIX ст. (1864 р.).

Малярство в західноукраїнських землях у першій половині XIX ст. мало скромніші досягнення, ніж у східноукраїнських землях. Тут воно було представлене такими українськими майстрами, як Остап Блявський (1800—1873 рр.), Василь Береза (1800—1873 рр.) і Лука Лолтиский (1800—1873 рр.).

Серед них виділявся Л. Лолтиский — уроженець Білої Церкви. Він навчався в Київській академії та Академії мистецтв у Відні. Постійно працював у Львові. Відзначався великими здібностями та плодovitістю. Як стверджують дослідники, він "орудував непересічною технікою й великою

творчою уявою", його твори мали переважно *релігійний* зміст у стилі класицизму з оригінальними українськими стилістичними ознаками. Ними є "Страсті Господні", портрети Корняків в Успенській церкві, фрески в церкві Петра і Павла (знищені), іконостас *церкви* Духовної семінарії (знищені), поліхромія вівтаря П'ятницької церкви, образи в церкві Святого Юра. Він оформляв також велику церкву в Почаївській лаврі, церкви і костьоли у Вороблевичах, Мшані, Жовтанцях, Жовкві та Підкамені.

Низка митців українського походження *служила*, також інтересам чужих, зокрема польської або німецької, *культури*. Серед таких були *Юлій* Косак (1824—1899 рр.), Теодор Яхимович (1800—1870 рр.), Рафаїл Гадзевич (1803—1886 рр.) та ін.

У західноукраїнських землях у *першій половині* XIX ст. вищого рівня розвитку набули декоративно-ужиткове мистецтво, пов'язане з *прикрашувдікяям* житла і *одяту*, *витотовленням* естетично оздоблених предметів побуту, і традиційно-обрядова культура, творцем яких *передусім* був український народ та *йото* основа — селянство. Тут, як і в *Східній* Україні, *особлива*, увага *приділялася* *зовнішньому й внутрішньому оздобленню* хат. Розписувалися стіни. *Побожним* було ставлення до печі, яка забезпечувала *родині* добробут, тепло і затрішок. Будували її майже на півкімнати із запічком і *притчком*. *Облицьовували* печі кахлями із зображенням квітів, звірів, *вершників, солдагт*. *Окрасою оселі* була настінна *відкрита* шафа (мисник) з керамічним посудом. Двері, віконні рами та *скрині* прикрашалися художнім різьбленням.

Селянство основою "*нвіродноГ*" педагогіки *вважало* *трудове* виховання. Вартість *людини* вимірювалася її ставленням до праці. Цінувалася й трудова взаємодопомога. Зокрема, *поширеним* був звичай толоки (добровільної, без грошової оплати разової колективної *роботи* на прохання того чи того *господаря*). У селах *будувалися* громадські комори (шпихліри), де на "*чорний день*" *зберігався* *недоторканий* запас зерна.

На *західноукраїнських* землях *утверджувалося* свято *обжинок*. Традиціями народної *обрядовості* з *піснями* (шедрівками, колядками), музикою, танцями і театральними діями супроводжувалися й *релігійні* свята, під час яких *прославлялися* *господарі* та їх *родини*, висловлювалися їм *побажання* *здоров'я* та достатку.

Отже, *попри* *постійні* *утиски* українського народу на національному ґрунті, його *культура* *не* припиняла свого поступу. Представники прогресивної інтелігенції *цього періоду* багато зробили для українського культурно-національного *відродження*, формування національної самосвідомості українців, утвердження української мови, розвитку українського музичного, *образотворчого* і декоративно-ужиткового мистецтва та українського театру, що спиралися на *міцні* традиції культурних надбань *народних* мас.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бантыш-Каменский Д.Н.* История Малой РОССИИ ОТ водворения славян всей стране до уничтожения гетьманства. — К.: Час, 1993.
2. *Герцен АМ.* Полное собрание сочинений и шісем. — Пб., 1919 — Т. 9.
3. *Грінченко М.* Історія української музики. — Нью-Йорк: Вид. Укр. муз. ін-ту, 1961.
4. *Грушевський М.С.* Ілюстрована історія України. — К.: МП "Райдуга" — Кооп. "Золоті ворота", 1992.
5. *Дзюба Л* У всякого своя доля. — К.: Рад. письм., 1989.
6. *Дорогиенко Д.І.* Нарис історії України: У 2-х т. — К.: Глобус, 1991. — Т. 2.
7. *Духнович О.* Твори. — Ужгород: Карпати, 1993.
8. *Енциклопедія українознавства: У 10 т. — Л.: Наук, то-во ім. Т. Шевченка, 1993.*
9. *Історія русів/ Пер. І. Драча.* — К.: Рад. письм., 1991.
10. *Історія України в особах: ХІХ—ХХ ст.* — К.: Україна, 1995.
11. *Історія України/ Кер. авт. кол. Ю. Зайцев.* — Л.: Світ, 1998.
12. *Історія України: Нове бачення: Навч. посіб. / Заг. ред. В.А. Смолія.* — К.: Альтернативи, 2000.
13. *Історія української культури / За заг. ред. І. Крип'якевича.* — К.: Либідь, 1994.
14. *Історія української та зарубіжної культури: Навч. посіб. / За ред. СМ. Клапчука, В.Ф. Остафійчука.* — К.: Знання, 2001.
15. *Кирило-Мефодіївське товариство: У 3-х т.* — К.: Наук думка, 1990.
16. *Костомаров М.І.* Закон Божий: (Книга буття українського народу) — К.: Либідь, 1991.
17. *Культура українського народу: Навч. посіб. / В.М. Русанівський та ін.* — К.: Либідь, 1994.
18. *Лекції з історії світової та вітчизняної культурі: Навч. вид. / За заг. ред. А.В. Ярися та ін.* — Л.: Світ, 1994.
19. *Марков П.Г.* Жизнь и труды М.А. Максимовича. — К.: Фирма «Випол», 1997.
20. *Невичерпність демократії.* — К.: Укр. письм., 1994.
21. *Огієнко І.* Перші революційні вірші Тараса Шевченка. — Л.: Фенікс, 2001.
22. *Петраш О.О.* Подвижники української ідеї: Маркіян Шашкевич та його побратими. — Тернопіль: Тернопіль, 1996.
23. *Попович М.В.* Нарис історії культури України. — К.: АртЕк, 2001.
24. *Русалка Дністрова: Документи і матеріали.* — К.: Наук думка, 1989.
25. *Сарбей В.Г.* Національне відродження України. — К.: Альтернативи, 1999.
26. *Семчишин М.* Тисяча років української культури. Історичний огляд культурного процесу. — К.: АТ «Друга рука», 1993.
27. *Українська культура: Лекції / За ред. Дмитра Антоновича.* — К.: Либідь, 1993.

28. *Українська та зарубіжна культура: Навч. посіб. / За ред. М.М. Заковича.* — К: Знання, 2000.
29. *Франко ІЯ.* Зібрання творів: У 50-ти т. — К: Наук думка, 1984. — Т. 26, 27, 41.
30. *Франко І.* Твори: У 20 т. — К: Держлітвидав., 1955. — Т. 17.
31. *Шашкевич М. С.* Твори. — К.: Дніпро, 1973.
32. *Шевченківські лауреати.* 1962 — 2000. Енцикл. довід. — К: Криниця, 2001.
33. *Шевченко Т.Г.* Кобзар. — К.: Дніпро, 1999.
34. *Шевченко Т.Г.* Повне зібрання творів: У 6-ти т. — К: Вид-во АН УРСР, 1964. — Т. 4 — 6.

ЗМІСТ

1. Роль інтелігенції в національно-культурному відродженні Наддніпрянської України.....	3
2. Культуротворча спрямованість Кирило-Мефодіївського товариства.....	12
3. Місце Т.Г. Шевченка в українській і світовій культурах.....	23
4. Культурний поступ на західноукраїнських землях. "Руська трійця".....	36
Література.....	46